

Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia

En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan

Ann-Sofie Ohlander

*Rapport I
från Delegationen för jämställdhet i skolan*

Stockholm 2010

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2010:10

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2010

ISBN 978-91-38-23350-4
ISSN 0375-250X

Förord

DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan (U 2008:08) har bland annat till uppgift att lyfta fram kunskap om jämställdhet och genus i skolan.

Vilken bild av kvinnor och män får dagens skolelever genom sina historieböcker? Den frågan har Ann-Sofie Ohlander, professor emeritus i historia, behandlat efter ett uppdrag från delegationen. Det är en nedslående bild som ges i rapporten. I vissa av böckerna förmedlas bilden av de historiska epokerna som en värld där det knappast verkar ha förekommit kvinnor över huvud taget. De frågor som väcks vid läsningen av rapporten är exempelvis: Hur påverkas elever av att möta en enkönad bild av historien? Varför glöms kvinnorna bort? Och hur skulle vår historia beskrivas om den sågs ur ett jämställt perspektiv?

Denna rapport är den första i en serie av forskarrapporter från DEJA. Rapporterna ska behandla olika aspekter av genus och jämställdhet i skolan. Rapporterna kommer alla att publiceras under 2010, och föregår Delegationens slutbetänkande, som överlämnas till regeringen senast den 30 november 2010.

Syftet med rapporterna är att bidra till ny kunskap samt sammanställa och sprida kunskap och därigenom stimulera diskussionen om jämställdhet och genus i skolan. Författarna står själva för innehållet i rapporterna.

Ytterligare information om vår delegation finns på webbplatsen www.jamstalldhetiskolan.se.

DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan (U 2008:08)

Anna Ekström
Ordförande

Innehåll

Kort om innehållet	7
Uppdraget.....	9
Egna erfarenheter och diskussion om eventuellt jäv.....	11
Frågeställningar och uppläggning	13
Gymnasieboken <i>Människan genom tiderna</i>	15
Bokens förord och uppläggning.....	15
Namngivna kvinnor och män i register m.m.....	17
Personnamn i register: 14 kvinnor och 235 män.....	17
Marginalnotiser: kvinnor nämns 20 gånger, män 97.....	20
Bildtexter: 21 kvinnor och 201 män namngivna	21
Konstnärer och författare.....	24
Tidslinjer.....	24
Ingresser (inledningar)	25
De ”anonyma” människorna	26
Marginalnotiser	26
Bilder.....	27
Kvinnan som pendang till mannen.....	28
Tolv specialavsnitt om kvinnor	28
Mannen genom tiderna?	34
Namngivna kvinnor utan genusperspektiv.....	34
Förbigångna nunnor	35
Livsvillkor och reformer	36
Motsägande om kvinnors roll	38
Mänskligt blir manligt.....	39
Inte ens Fredrika Bremer.....	40
Inget om kvinnliga politikers betydelse	41

Lärarhandledning <i>Människan genom tiderna</i>	43
Att undervisa i historia kurs A	43
Historisk metod	45
Studieuppgifter	45
Fördjupningsuppgifter	47
Historiska kartor	48
Tre andra läroböcker	51
Kvinnonamn i register	51
Svenska kvinnonamn: 1700-talet och framåt	51
Grundskoleboken <i>Sofi Historia</i>	52
Grundskoleboken <i>SO Direkt. Historia. Ämnesboken</i>	52
Gymnasieboken <i>Alla tiders historia</i>	53
Kvinnonamn i register allmän historia	53
Grundskoleboken <i>Sofi Historia</i>	54
Grundskoleboken <i>SO Direkt. Historia. Ämnesboken</i>	54
Gymnasieboken <i>Alla tiders historia</i>	54
Närläsning av böckernas innehåll	55
Grundskoleboken <i>Sofi Historia</i>	55
Grundskoleboken <i>SO Direkt. Historia. Ämnesboken</i>	57
Gymnasieboken <i>Alla tiders historia</i>	60
Sammanfattning: En föråldrad kvinnosyn	65
Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia:	
Sammanfattande synpunkter	67
Få namngivna kvinnor	68
Kvinnors insatser förbigås	69
Läroplan och kursplaner följs inte	71
Avslutande reflektion om effekter på eleverna	73

Kort om innehållet

Granskningen omfattar fyra läroböcker och en lärarhandledning i historia. Två av läroböckerna och lärarhandledningen är avsedda för A-kursen på gymnasiet. De två andra granskade läroböckerna är avsedda för grundskolan.

Inledningsvis redovisar jag uppdragets bakgrund och mina frågeställningar. Granskningens resultat sammanfattas i slutet av rapporten (s. 67–73). Huvudresultatet är att kvinnor ägnas minimal uppmärksamhet och utrymme i läroböckerna. Kvinnor tas upp i särskilda avsnitt, som gör intryck av att vara sent infogade i texten. Manliga perspektiv och synsätt dominerar, ofta också när texten handlar om kvinnor. I tre av böckerna finns skrivsätt och kommentarer som måste ses som sexistiska.

Jämställdhetsbegreppet används sparsamt och på något undantag när som synonymt med bättre förhållanden för kvinnor. Analyser av hur kvinnors och mäns samhälleliga ställning och förhållande till varandra uppfattas och beskrivs i de historiska källorna saknas. Tvärtom vad man kunde vänta sig minskar antalet kvinnor som nämns i texterna ju längre fram man kommer i tiden. I två av böckerna finns i huvudtexterna inga namngivna kvinnor efter 1600-talet respektive efter år 1720. Detta innebär att kvinnors historia knappast behandlas, och att ekonomiska, kulturella och politiska samhällsområden får en otillräcklig och skev belysning.

Bristerna i läroböckerna ur ett jämställdhetsperspektiv framstår som anmärkningsvärda mot bakgrund av läroplanernas och kursplanernas mål, mot bakgrund av de intentioner författarna uppger sig ha och mot bakgrund av att det, särskilt för svensk del, finns god och lättillgänglig historisk forskning och översikter på området.

I en avslutande reflektion ställer jag frågan om vilka effekter de granskade läromedlen kan tänkas få för elevers omvärldskunskap och självbilder, såväl flickors som pojkars.

Ann-Sofie Oblander

Om man räknar med kvinnorna, då har ju allting hänt väldigt sent.

Elev vid journalistlinjen, Vara folkhögskola 2009

Det är en grotesk vanföreställning att kvinnorna i äldre tider skulle ha levat något slags skyddat liv, befriat från mödor och lidanden samt föremål för männens uppvaktning. Tvärtom innebar just det förhållandet att det allra mesta av all slags produktion försiggick inom hemmet att kvinnorna direkt blev producenter rentav i högre grad än senare ... Kvinnoarbetet utgjorde säkerligen en mycket dryg del icke blott i egenhushållningen på alla produktionsområden och i jordbruket för såväl egen konsumtion som avsättning, utan också i det yrkesmässiga hemarbetet under förlagssystemets tid.

Eli F. Heckscher 1934¹

¹ Heckscher, Eli F., *Norstedts världshistoria*, trettonde delen. Stockholm 1934.

Uppdraget

Delegationen för jämställdhet i skolan (DEJA) gav mig i april 2009 uppdraget att granska läromedel i historia och samhällskunskap med fokus på jämställdhet. Denna rapport behandlar läromedel i historia.¹

Relevanta för uppdraget är delar av kommittédirektiven för DEJA. Där påpekas bland annat att jämställdhetsuppdraget formuleras i läroplanerna. Vidare betonas att kursplanerna i egenskap av bindande föreskrifter ska läsas mot bakgrund av läroplanerna, och att de ska kopplas till verksamheternas värdegrundsuppdrag, där jämställdhet lyfts fram som ett grundläggande värde.²

Några punkter ur direktivens avslutande redovisning av delegationens uppdrag bör också vara värda att nämna i detta sammanhang. Punkt 4 handlar om att sammanställa kunskaper över områden av betydelse för utbildningen i skolan, där ny kunskap behövs, och punkt 6 att sammanställa och utvärdera metoder för att bryta traditionella könsmönster och könsroller.³

En grundläggande utgångspunkt är därmed läroplanens formulering om jämställdhet. Det heter där:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla.⁴

Relevanta är också de allmänna demokratiska målen i läroplanen.

¹ Ulla-Britt Strömberg har granskat manuskriptet. För synpunkter och diskussioner tackar jag också Gunnela Björk, Örebro, Nils Mejer, Täby och Felicia Kälvemark, Uppsala.

² 2008: *Utbildningsdepartementet. Kommittédirektiv. Delegation för jämställdhet i skolan.* Dir. 2008:75, s. 3.

³ *Ibid*, s. 8.

⁴ Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94. Ändring införd t.o.m. SKOLFS 2006:24. Förordning Läroplan (SKOLFS 1994:1) om läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet 1994-02-17. (Senaste ändring SKOLFS 2006:23.)

Kursplanen för historieämnet i grundskolan lyfter fram vikten av att belysa kvinnors, barns och mäns historia. Där heter det:

Ämnet skall stimulera elevernas nyfikenhet och lust att vidga sin omvärld i en tidsdimension och ge möjlighet att leva sig in i gångna tider och de förutsättningar som funnits för män, kvinnor och barn i olika kulturer och samhällsklasser.⁵

Kursplanen för historia A i gymnasiet är inte lika explicit, men nämner genushistoria som exempel på historiesyn och hävdar att ämnet ska ge handlingsberedskap ”vare sig det är tal om emancipation, migration eller interkulturell förståelse”. Beskrivningen av målen för undervisningen innefattar att den ”på basis av det historiska arvet utvecklar en trygg och demokratisk identitet”.⁶

En bakgrund finns också i Skolverkets rapport från år 2006: *I enlighet med skolans värdegrund?*⁷ Där granskar pedagogerna Britt-Marie Berge och Göran Widding läroböckers värdegrunder ur ett könsperspektiv. De är kritiska till de flesta läroböcker i historia, pekar på manlig överrepresentation, manliga perspektiv och osynliggörande av kvinnor. De påtalar också värderingar om och skildringar av män och kvinnor, som de menar knappast lämpar sig som förebilder för flickor och pojkar; kvinnor skildras som offer, män som våldsvärkare. Däremot har Berge och Widding varken haft till uppgift eller menar sig ha gjort en granskning utifrån kännedom om tillgänglig historisk kunskap och aktuella forskningslägen. Men deras beskrivning och analys av läromedlen pekar mot att det verkar kunna ta decennier innan läroboksförfattarna tar del av och använder väsentliga forskningsresultat. Ur jämställdhetssynpunkt framstår detta som allvarligt, inte minst eftersom de senaste decenniernas kvinno- och genushistoriska forskning är av betydande omfattning och i varje fall för svensk del finns lätt tillgänglig i översiktsarbeten och antologier.

⁵ Kursplan för Historia GR. Inrättad 2000-07 SKOLFS 2000:135. Längre fram i kursplanen heter det också: ”Ämnet belyser hur villkoren för kvinnor, män och barn – liksom för olika samhällsklasser och etniska grupper – har påverkats i historiska skeenden.”

⁶ Kursplan för HI1201 – Historia A. Inrättad 2000-07 SKOLFS:2000:60. Liknande skrivningar i kursplanerna för B och C.

⁷ 2006: Skolverket. Rapport 285, *I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionsbinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Sidorna 28-41 innehåller ett sammandrag av Berges och Widdings rapport. Den finns i sin helhet på Skolverkets hemsida: *En granskning av hur kön framställs i ett urval av läroböcker. Underlagsrapport till Skolverkets rapport: ”I enlighet med skolans värdegrund?”* av docent Britt-Marie Berge och adjunkt Göran Widding, Umeå universitet.

Egna erfarenheter och diskussion om eventuellt jäv

Jag har själv medverkat som författare i en lärobok som granskats i Skolverkets ovan nämnda rapport.⁸ Det är viktigt att nämna, eftersom det kan innebära en jävsproblematik för min granskning – bör jag som läroboksförfattare granska konkurrenter? Det bör å andra sidan vara relevant ur kompetenssynpunkt; jag har själv erfarenhet av den verksamhet jag ska granska. Min medverkan gäller en lärobok i historia för gymnasiet: *Epos. Historia för gymnasieskolans kurs A och B*, vars första upplaga kom år 1996. Från arbetet med denna lärobok har jag hämtat erfarenheter om till exempel hur struktur och kronologi påverkas, när man för in ett könsperspektiv.⁹ *Epos A* omnämns genomgående positivt i Skolverkets rapport, bland annat som ”ett undantag, då den läroboken genomgående problematiserar könsrelationer”.¹⁰ *Epos* kunde med hänsyn till jävsförhållandet inte tas med i min granskning av läroböcker i historia. Men även om *Epos* fått positiva omdömen i Berges och Widdings rapport för Skolverket, kan jag se vissa brister i den ur jämställdhetssynpunkt och har föreslagit DEJA att göra en oberoende granskning också av *Epos*.

⁸ 1996: Sandberg, Robert (red), *Epos. Historia för gymnasieskolans kurs A och B*. 1 uppl. Stockholm. Almqvist & Wiksell. Övriga författare i första upplagan är Per-Arne Karlsson, Karl Molin och Ann-Sofie Ohlander. Boken har sedan utkommit i ett flertal upplagor; nya författare har också tillkommit.

⁹ Samma erfarenhet om hur struktur och kronologi påverkas gjorde jag vid författandet av den populärvetenskapliga boken *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*. Tillsammans med Ulla-Britt Strömberg. 3:e uppl. 2008. Norstedts akademiska förlag, Stockholm.

¹⁰ Skolverket, Rapport 285, s. 29.

Frågeställningar och uppläggning

Jämställdheten mellan könen i läromedel i historia är alltså utgångspunkten för min granskning. På ett elementärt plan gäller frågorna dels det utrymme kvinnors respektive mäns historiska förhållanden ges i böckerna, dels i vilken utsträckning läroböckerna kan sägas ha ett könsneutralt perspektiv, det vill säga handla om *människor*, både kvinnor och män.

När dessa frågor besvarats blir nästa steg att granska just jämställdheten i läroböckernas framställning. Hur definieras jämställdhet mellan könen? I vilken utsträckning används begreppet jämställdhet och vilken innebörd ges begreppet? Hur behandlas och framställs kvinnor respektive män i förhållande till varandra? Kan man urskilja kvinnliga och manliga perspektiv? Är både kvinnor och män subjekt, huvudpersoner i framställningen? Slutligen är det dags att fråga om böckerna också innehåller analyser av hur kvinnor och män och deras förhållande till varandra uppfattas och beskrivs i de historiska källorna, och om man tar upp homosexualitet i historien.

Jag har valt att först ingående granska en lärobok i historia för A-kursen på gymnasiet, *Människan genom tiderna*, tryckt 2003 (första upplagan 1997).¹ Den ingår också i den tidigare nämnda rapporten *I enlighet med skolans värdegrund?* från Skolverket. Mitt val är delvis betingat av att, förutom den lärobok jag själv medverkat i, detta är den enda allmänt använda lärobok i historia jag kunnat finna, som har en kvinna bland författarna. Jag ville se om det möjligen också gav utslag i innehållet. Jag har även granskat lärarhandledningen till *Människan genom tiderna*.²

Med bakgrund i resultatet från denna noggranna undersökning har jag också gått igenom ytterligare en lärobok för gymnasiet, *Alla*

¹ Skrutkowska, Karin, Stattin, Jan, Westin, Gunnar T., Norman, Torbjörn, *Människan genom tiderna. Historia för gymnasiet. A-kursen*. Natur och Kultur, Stockholm 2003 (1997).

² Berglund, Lars & Widing, Dick, *Människan genom tiderna. Historia för gymnasiet. A-kursen. Lärarhandledning*. Natur och Kultur 1999.

tiders historia, senast tryckt 2008, och två läroböcker för grundskolan: *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*, senast tryckt 2007 och *Sofi Historia*, senast tryckt 2005.³

Granskningen av *Människan genom tiderna* tjänade som en probleminventering, som gav nycklar till frågeställningar och uppläggning av det fortsatta arbetet. Vid en första överblick slogs jag av bristen på kvinnor och jämställdhetsperspektiv i boken och gjorde därför en grundligare granskning. Till omsorgsfullheten i granskningen av detta, och också de övriga läromedlen, bidrar att jag ser det som viktigt att redovisade fakta och resultat är dokumenterade och underbyggda; detta särskilt eftersom min granskning leder till grundläggande kritik utifrån såväl läroplanens och kursplanernas mål som författarnas egna värderingar och intentioner.

Resultaten av granskningarna är samstämmiga; läromedlen uppvisar stora likheter – ibland förmodligen direkt påverkan sinsemellan – och det förefaller mot den bakgrunden inte troligt att granskning av ytterligare läromedel skulle förändra resultatet märkbart.

³ Almgren, Hans, Bergström, Börje, Löwgren, Arne, *Alla tiders historia A*. Tredje upplagan. Gleerups 2008. Almgren, Bengt, Tallerud, Berndt, Thorbjörnsson, Hans, Tillman, Hans, *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*, andra uppl., 3:e tryckningen. Bonniers utbildning, Stockholm 2007. Folkebrant, Urban, *Sofi Historia*. Med infobas online. Andra upplagan, andra tryckningen. Gleerups 2005.

Gymnasieboken *Människan genom tiderna*

Granskningen börjar alltså med gymnasieboken *Människan genom tiderna*. Fyra namn anges som författare på omslag och försättsblad, tre män och en kvinna (s. 2). Hon står också som projektledare. Ytterligare två författare av vissa avsnitt nämns i förlagsupplysningarna på omstående sida. Faktagranskning har gjorts av fem historiker. Vidare har tre personer gjort en pedagogisk granskning. Ingen av de fyra huvudförfattarna har en forskningsinriktning på kvinno- och genushistoria. Övriga författare och faktagranskare är historieforskare, två av de fem faktagranskarna är kvinnor.

Bokens förord och uppläggning

I ett förord (s. 3) presenteras författarnas intentioner och bokens uppläggning. En viktig del av granskningen är att analysera författarnas intentioner, undersöka hur de fullföljer dem i framställningen och söka fastställa om det utrymme, de perspektiv och analyser som ägnas kvinnor, män och jämställdhet verkar rimlig utifrån intentionerna. Detta leder till en diskussion både av intentionerna och av deras realiserande i förhållande till läroplanens mål om jämställdhet mellan könen i läromedel och undervisning.

I förordet sägs att framställningen inriktar sig på ”frågor ... som gäller människan själv – som samhällsvarelse och individ” (s. 3). Man markerar vidare medvetenhet om att materiella förhållanden till stor del styr människans livsvillkor, men betraktar dessa som ”yttre ramar inom vilka människor av kött och blod agerar och formar sina samhällen”. En huvudtanke är att ge ”rättvisa åt historiens olika sidor – de ekonomiska, sociala, politiska och kulturella”. Förhållandet kvinnor/män berörs inte uttalat i förordet, men det

skulle kunna innefattas i vad som sägs om såväl inriktningen på människan och på de olika sidor av samhället man avser att belysa.

I förordet kommenteras också bokens disposition och struktur. Framställningen är kronologisk och bygger på en indelning i epoker, där olika aspekter för varje *huvudkapitel* presenteras på likformigt sätt – ekonomi, sociala förhållanden, politik, kultur. Boken är indelad i tio sådana huvudkapitel från ”De första årmiljonerna” till ”Tiden efter 1945”. Av de 351 textsidorna ägnas 137 åt perioden från år 1870 till nutid. Under kapitelrubrikerna finns också delavsnitt. Såväl huvudkapitel som delavsnitt har en *ingress* (inledning) som ska ge en sammanfattning av innehållet. Tio så kallade *tidslinjer* (fram till och med år 1815) illustrerade med tecknade figurer är avsedda att öka översiktligheten.

Huvudkapitlens ingresser ges i allmänhet en sida, delavsnittens ingresser är kortare. Huvudkapitel och större delavsnitt finns med i bokens innehållsförteckning (s. 4–5), men i texten finns också en mängd ytterligare underrubriker, som inte är med i innehållsförteckningen. Kvinnor finns nämnda i rubriken till ett av de större delavsnitten: ”Kvinnan under medeltiden” (s. 63). Kvinnor finns också med i ytterligare underrubriker i innehållsförteckningen.

Förutom huvudtexten finns också *notiser i marginalen*, som ska ge detaljupplysningar och andra historiska uppgifter. Så kallade forskningsrutor och uppgifter om forskning i texten ska enligt författarna ”göra eleverna medvetna om att tolkningen av det förflutna i regel är omstridd”. Boken innehåller också ett stort antal *bilder, bildtexter* och *kartor*. I slutet finns ett *person- och sakregister* (s. 357–359). En närmare granskning visar att registret enbart tycks omfatta personer som nämns i huvudtexten, däremot inte dem som finns med i marginalnotiser, bildtexter eller i tidslinjerna. Detta försvårar kanske en granskning, men medför samtidigt att man kan jämföra innehållet i de olika typerna av presentationer. Man bör rimligtvis kunna anta att ett omnämnande i huvudtexten har en något högre ”dignitet” än omnämnande i till exempel en bildtext. En svårighet är dock att personregistret har luckor. Det innebär, att såväl flera personer vars betydelse markerats med kursivering av deras namn i texten som flera vars namn inte kursiverats saknas i registret. Någon metod i utelämningarna är svår att se; registret verkar helt enkelt slarvigt hopkommet.

I övrigt framstår bokens uppläggning som ambitiös, klar och tydlig. Möda har lagts ned på att både få överskådlighet och konsekvens. Den konsekvent likformiga dispositionen av huvud-

kapitlen bör underlätta för eleverna att göra jämförelser mellan olika epoker. Tidslinjer, marginalnotiser och bilder kompletterar huvudtexten och bör också väcka intresse för en fördjupning av olika aspekter av historien.

Namngivna kvinnor och män i register m.m.

Vilket utrymme ges då kvinnor respektive män i läroboken? Jag har valt att inleda denna granskning med att se på personer som nämns vid namn. Namn har en såväl faktisk som symbolisk betydelse i historien. De namngivna "bär" på olika sätt sin epok, och blir en viktig del av det eleverna kommer ihåg från historieundervisningen. Givetvis är det naturligt att förvänta sig en viss uttalad övervikt av namngivna män, särskilt längre bakåt i tiden.

Personnamn i register: 14 kvinnor och 235 män

Inledningsvis granskade jag personer nämnda i registret (s. 357–359). Där finns 14 kvinnor och 235 män nämnda vid namn. Följande kvinnor finns med (ungefärlig tidsföljd):

	Sid.
<i>Kleopatra</i> , regerande drottning, Egypten, år 69–30 f Kr	35
<i>Jeanne d'Arc</i> , härförare, helgon, Frankrike, 1400-tal	79
<i>Birgitta Birgersdotter</i> , heliga Birgitta, 1300-tal	89
<i>Margareta</i> , regerande nordisk unionsdrottning, 1300/1400-tal	90
<i>Isabella av Kastilien</i> , regerande drottning, 1400-tal	116
<i>Elisabeth I</i> , regerande drottning, England, 1500-tal	125
<i>Maria Stuart</i> , regerande drottning, Skottland, 1500-tal	125
<i>Karin Månsdotter</i> , icke-regerande drottning, Sverige, 1500-tal	142
<i>Kristina</i> , regerande drottning, Sverige, 1600-tal	147–149
<i>Katarina II</i> , den stora, regerande kejsarinna, Ryssland, 1700-tal	168
<i>Marie Antoinette</i> , icke-regerande drottning, Frankrike, 1700-tal	179

	Sid.
<i>de Gouges, Olympe</i> , franska revolutionen, dekl. om kvinnors rättigheter, 1700-tal	181
<i>Victoria</i> , regerande drottning, Storbritannien, 1800-tal	240
<i>Thatcher, Margaret</i> , premiärminister, Storbritannien, 1900-tal	317

Mer än hälften är alltså regerande drottningar, en är premiärminister, två är icke-regerande drottningar.

Fördelningen på epoker/århundraden blir som följer:

Antiken	1
Medeltiden	4
1500-talet	3
1600-talet	1
1700-talet	3
1800-talet	1
1900–	1

Kvinnorna är få både i absoluta tal och procentuellt. De blir färre ju längre fram i tiden man kommer, och endast en kvinna från 1900-talet är med i registret (Margaret Thatcher). I Sveriges historia finns överhuvudtaget inga kvinnor nämnda vid namn efter år 1900. Nu kompliceras saken av att personregistret, som jag tidigare nämnt, inte är fullständigt. Med i huvudtexten men inte i registret finns till exempel från 1500-talet Kristina Gyllenstierna (s. 91) och Katarina Jagellonica (s. 142), från 1700-talet den franska revolutionären Théroigne de Méricourt (s. 181) och från 1800-talet Florence Nightingale (s. 214). Även män nämnda i huvudtexten saknas i registret. En kontroll av avsnittet Norden 800–1520 visar att där nämns hela tretton män som saknas i registret (s. 82–91).¹

Att göra en fullständig genomgång av huvudtexten ifråga om både kvinnor och män skulle kräva en alltför tidsödande arbetsinsats. Jag har därför begränsat mig till en genomgång av huvud-

¹ Rollo av Normandiet, Harald Gormson Blåtand, Olof Skötkonung, Birger Jarls son Valdemar, Magnus Ladulås, dennes söner Erik och Valdemar, Albrecht av Mecklenburg, Erik av Pommern, Karl Knutson Bonde, Sten Sture d ä och Gustav Trolle.

texten för perioden 1900 till nutid för att fånga upp de kvinnor och män som finns med där, men som saknas i registret. Denna genomgång visar, att tre kvinnor och 27 män finns namngivna i huvudtexten utan att vara med i registret. Tillsammans med Margaret Thatcher blir antalet kvinnor i texten för denna period alltså fyra. De tre kvinnor som tillkommit är i tidsföljd Eva Braun (Hitlers älskarinna), Indira Gandhi och Tarja Halonen. För männen blir motsvarande antal 113 (varav 86 i registret, 27 enbart i huvudtexten). Antalet vid namn nämnda personer från år 1900 och framåt blir således 117, varav fyra kvinnor.

Räknat på uppgifterna i registret är andelen kvinnor för perioden från 1900 till nutid således lägre än andelen kvinnor i hela boken. Möjligen skulle en genomgång av namn i hela bokens huvudtext kunna något förändra proportionerna, men det verkar ändå som om andelen kvinnor av samtliga namngivna personer i huvudtexten är lägre under perioden 1900 till nutid än tidigare.

Tendensen att namngivna kvinnor blir färre ju längre fram man kommer i tiden, blir än tydligare om man ser enbart till Sverige från år 1900 och framåt. I registret finns ingen svensk namngiven kvinna med från denna period. Också min egen genomgång av huvudtexten ger till resultat, att ingen svensk kvinna nämns vid namn efter år 1900. I registret nämns 10 svenska män från år 1900 och framåt, ytterligare 5 tillkommer vid en genomgång av huvudtexten, alltså sammanlagt 15.

Det visar sig vidare att i registret nämns ingen svensk kvinna vid namn efter år 1700. En hittar jag dock vid en genomgång av huvudtexten: Ulrika Eleonora, regerande drottning åren 1718–1720. Motsvarande antal namngivna svenska män är 35. Cirka 40 procent (15 av 35) av de svenska namngivna männen efter år 1700 finns således nämnda under perioden 1900 till nutid. Men ingen kvinna. De elever som läser enbart huvudtexten möter därmed inga namngivna svenska kvinnor efter år 1720. Det är anmärkningsvärt. Förväntan är självklart den motsatta för de århundraden, då kvinnor får ökade juridiska, ekonomiska och politiska rättigheter, vidgade verksamhetsramar och en starkt ökad synlighet och närvaro i det svenska samhällets alla delar.

Hur är det då i bokens övriga material – marginalnotiser, bilder och bildtexter, tidslinjer och kapitelingresser? Kompenseras där i någon mån kvinnonamnens frånvaro i huvudtexten?

Marginalnotiser: kvinnor nämns 20 gånger, män 97

En granskning av de sammanlagt 91 marginalnotiserna i boken ger vid handen att 97 män och 19 kvinnor nämns vid namn i dem. Drottning Kristina nämns två gånger, dvs. 20 gånger nämns kvinnor vid namn. Flest finns i äldre tid. Fyra regerande drottningar ingår, dessutom finns två icke-regerande drottningar, en hustru till en statschef och en älskarinna. Fyra kvinnor nämns som anklagade respektive vittne i en häxprocess i Sverige på 1600-talet. Följande kvinnor nämns:

	Sid.
<i>Hatschepsut</i> , farao, Egypten, 1400 f Kr	19
<i>Aspasia</i> , Aten, 400 f Kr	20
<i>Cornelia</i> , Gracchernas mor, Rom, 100 f Kr	37
<i>Kleopatra</i> , regerande drottning, Egypten, år 69–30 f Kr	35
<i>Teodora</i> , östromersk kejsarinna, 500 e Kr	53
<i>Helóise</i> , ”ett under av bildning och kunskap”, Frankrike, 1100-tal	63
<i>Blanka</i> , icke-regerande svensk drottning, 1300-tal	89
<i>Birgitta Birgersdotter</i> , heliga Birgitta, 1300-tal	89
<i>Margareta</i> , regerande unionsdrottning, 1300/1400-tal	90
<i>Döna Marina</i> , indianska, Cortez älskarinna, 1500-tal	96
<i>Carlsdotter, Lisbeth</i> , vittne vid häxprocess, 1600-tal	104
<i>Månsdotter Anna</i> , anklagad i häxprocess, 1600-tal	104
<i>Sippel, Anna</i> , anklagad i häxprocess, 1600-tal	104
<i>Sippel, Britta</i> , anklagad i häxprocess, 1600-tal	104
<i>Karin Månsdotter</i> , icke-regerande drottning, Sverige, 1500-tal	142
<i>Kristina</i> , regerande drottning, Sverige, 1600-tal	149
<i>Pankhurst, Emmeline</i> , rösträttskämpe, Storbritannien, 1800/1900-tal	227
<i>Gorbatjova, Raisa</i> , presidenthustru, 1900-tal	310
<i>Thatcher, Margaret</i> , preminärminister, Storbritannien, 1900-tal	317

Fördelningen över tid är följande:

Antiken	5
Medeltiden	5
1500-talet	2
1600-talet	6 (Kristina räknad två gånger)
1700-talet	0
1800/1900-talen	1 (Emmeline Pankhurst)
1900-tal	2 (Margaret Thatcher, Raisa Gorbatsjova)

I marginalnotiserna finns alltså 97 män namngivna. Varje gång en man nämnts vid namn har han räknats; endast ett fåtal finns dock med upprepade gånger. Oftast nämnd är Stalin. Sammanlagt finns alltså 117 personnamn i marginalnotiserna, av dem 20 kvinnor, en något högre andel än för register och huvudtext.

Två kvinnor och 18 män nämns i marginalnotiserna under perioden från år 1900 och framåt. De två kvinnorna utgör 10 procent av samtliga kvinnor nämnda i bokens marginalnotiser. Registrets och huvudtextens ökade övervikt för män ju längre fram i tiden texten behandlar består alltså också här.

För Sveriges del kan noteras, att det efter år 1700 inte finns någon namngiven svensk kvinna i marginalnotiserna. Däremot finns sex svenska män: två på 1700-talet – Gustav III och riksrådet Ulrik Scheffer, två på 1800-talet – Karl XIV Johan och väckelsepredikanten Erik Jansson, som ledde en religiöst motiverad utvandring till USA (Bishop Hill) och slutligen två på 1900-talet – Folke Bernadotte och Olof Palme.

Bildtexter: 21 kvinnor och 201 män namngivna

Boken är rikt och varierat illustrerad. Många bilder avbildar personer, enskilt eller i grupp och ofta är deras namn nämnda i bildtexterna. Från renässansen och framåt anges också ofta konstnärernas namn.

21 kvinnor och 201 män finns namngivna i bildtexterna, sammanlagt 222 personer. Följande kvinnor är med:

	Sid.
<i>Christine de Pisan</i> , Frankrike, feminist, hovpoet, 1400-tal	63
<i>Isabella av Frankrike</i> , icke-regerande drottning, 1400-tal	63
<i>Jeanne d'Arc</i> , Frankrike, 1400-tal	81
<i>Dyveke</i> , Kristian II:s älskarinna	91
<i>Sigbrit</i> , Dyvekes mor, politiskt inflytelserik	91
<i>Margarita Teresia</i> , spansk prinsessa	119
<i>Elisabeth I</i> , regerande drottning, England, 1500-tal	125
<i>Kristina</i> , regerande drottning, Sverige, 1600-tal	149
<i>Mme de Pompadour</i> , mätress, inflytelserik, 1700-tal	163
<i>Katarina II</i> , kejsarinna, Ryssland, 1700-tal	168
<i>Corday, Charlotte</i> , franska revolutionen, mördade Marat	179
<i>Lacombe, Rose</i> , ordf. kvinnoklubb, franska revolutionen	181
<i>Marx, Jenny</i> , Karl Marx hustru, 1800-tal	205
<i>Victoria</i> , regerande drottning, Storbritannien, 1800-tal	229
<i>Desideria</i> , svensk icke-regerande drottning, 1800-tal	252
<i>Josephine (Josefina)</i> , svensk kronprinsessa, 1800-tal	252
<i>Elisabeth</i> , prinsessa, blivande drottning, 1900-tal	265
<i>Mary</i> , icke-regerande drottning, 1900-tal	265
<i>Elisabeth</i> , icke-regerande änkedrottning, 1900-tal	265
<i>Clinton, Hillary</i> , i egenskap av presidentfru, 1900-tal	305
<i>Thatcher, Margaret</i> , premiärminister, 1900-tal	317

Fördelningen över tid är därmed följande:

Antiken	0
Medeltiden	3
1500-talet	4
1600-talet	1
1700-talet	4
1800-talet	4
1900-talet	5 (2 icke-regerande drottningar, en presidenthustru)

Vi finner en feminist och hovpoet, ett helgon som förändrade Europas karta, fyra regerande drottningar, en blivande regerande drottning, två kvinnliga revolutionärer från franska revolutionen, en kvinnlig politiker, fyra icke-regerande drottningar, en presidentfru, en prinsessa, två kungliga älskarinnor, en – politiskt inflytelserik – mor till en kunglig älskarinna, en hustru – Jenny Marx, vars lojalitet med maken framhålls i texten.

Fem kvinnor av de 222 namngivna personerna i bildtexterna finns alltså under perioden från år 1900 till nutid. Man bör kanske notera, att tre av dem ingår i en bild på den engelske kung Georg VI:s familj, och att en av dem presenteras som presidenthustru. Kvarstår som ”självständig” kvinna från perioden enbart Margaret Thatcher. För samma period är 56 män namngivna. Genomgången av namngivna personer i bildtexterna stärker således intrycket av kvinnors frånvaro, och särskilt efter år 1900; detta desto mer som flera av de kvinnor som finns med är där i egenskap av pendanger till män: icke-regerande drottningar, hustrur, älskarinnor.

Från år 1700 fram till nutid finns två svenska kvinnor i bildtexterna, drottning Desideria och blivande drottningen Josefina. Inte heller de är huvudpersoner, utan ingår i en gruppbild av Karl XIV Johans familj. Som nämndes ovan finns Ulrika Eleonora med i huvudtexten, dvs. totalt tre namngivna svenska kvinnor från 1700-talet och till nutid.²

² Sammanlagt 17 svenska män finns med i bildtexterna, inklusive namngivna konstnärer, från år 1700 och framåt. Fem från 1700-talet, sju från 1800-talet och fem från 1900-talet.

1700-talet:	Sid.
<i>Gustav III</i>	193, 194
<i>Hilleström, Pebr</i> , målare	189, 193
<i>Pasch, Lorens d y</i> , målare	193
<i>Sevenbom, J.P.</i> , målare	190
<i>Sergel, Tobias</i> , skulptör	194

Konstnärer och författare

I boken finns 41 tavlor, teckningar, skulpturer etc. återgivna; konstens historia ägnas också uppmärksamhet i huvudtexten. De 41 konstverk i boken där konstnärens namn nämns är framställda av män. Samtliga konstnärer nämnda i texten är för övrigt också män. Endast få författare nämns i texten, ingen av dem kvinna. För svensk del finns Carl Michael Bellman, Johan Henric Kellgren och August Strindberg med. Här är den manliga dominansen total.

Tidslinjer

De så kallade tidslinjerna är illustrerade översiktsscheman som ska återge de väsentligaste historiska händelserna och företeelserna för olika epoker. Tidslinjerna finns i allmänhet på samma sida som kapitelningresserna. Nio sådana tidslinjer finns i boken, den sista omfattar Norden för perioden 1700–1815. Först ska konstateras att 56 personer är nämnda vid namn i tidslinjerna, 53 män och tre kvinnor (drottningarna Margareta, Kristina och kejsarinnan Katarina II).

I tidslinjernas teckningar finns sammanlagt 121 män och 8 kvinnor avbildade. Men männens antal är i praktiken högre, eftersom det finns teckningar av ett bemannat korsfararfartyg och ett bemannat vikingaskepp. Det är mäns verksamhet och liv som skildras, även när det rör sig om områden, där kvinnor utförde lätt urskiljbara arbetsinsatser som till exempel inom jordbruk och industri. I fyra fall illustreras sysselsättningar uppfattade som kvinnliga: en kvinna som spinner (perioden 900–1300), en dam som illustrerar rokokomodet (danserska), en textilarbeterska som arbetar med uppfin-

1800-talet:	
<i>Karl XIV Johan</i>	195, 252
<i>Karl XV</i>	252
<i>Oscar I</i>	252
<i>Oscar II</i>	252
<i>Treffenberg, Curry</i> , landshövding	253
<i>Westin, Fredrik</i> , målare	252
<i>Wingquist, Sven</i> (uppfann kullagret)	325
1900-talet:	
<i>Branting, Hjalmar</i> , statsminister, partiledare	255
<i>Erlander, Tage</i> , statsminister, partiledare	329
<i>Hedlund, Gunnar</i> , inrikesminister, partiledare	329
<i>Johansson, Alf</i> , historiker	231
<i>Palme, Olof</i> , statsminister, partiledare	331

ningen Spinning Jenny (1700–1815) och slutligen en kvinna som enligt texten utvecklar hemslöjd och småindustri (Norden 1700–1815). För männen är motsvarande bilder av arbete och annan verksamhet det mångdubbla.

Tidslinjerna ska alltså sammanfatta väsentliga utvecklingslinjer i historien. Trots att större delen av illustrationerna avbildar anonyma människor i som väsentligt sedda verksamheter och delar av samhället, är den manliga dominansen där faktiskt delvis större än i de föregående analyserna av namngivna personer i register, marginalnotiser och bildtexter.

Ingresser (inledningar)

Ingresserna till kapitel och delavsnitt ska ju ge starkt sammandragen och översiktlig information om en epok eller kortare period. Ett tydligt mönster ifråga om kön kan urskiljas. Visserligen nämns endast få personer vid namn i ingresserna, men samtliga är män. Nästan alla är statschefer, de flesta med diktatorisk makt – Alexander den store, Gustav Vasa, Gustav II Adolf, Karl XII, Gustav III, Napoleon, Woodrow Wilson, Chiang Kai-shek, Adolf Hitler, Josef Stalin, Mao Zedong, Nikita Chrusjtjov, Michail Gorbatsjov. De enda undantagen är Martin Luther och Isaac Newton.

De befattningar, verksamheter och positioner som nämns i ingresserna är uttalat manliga; inga kvinnliga tas upp. Exempel på manliga beteckningar är "härskaren och hans ätt", "statliga ämbetsmän", "militär", "köpmännen", "politiska och religiösa ledare", "hantverkare" (s. 9), "kungar", "furstar", "riddare" (s. 57), "sjöröveri och handel", "småhövdingar", "bondeköpmän" (s. 82), "hantverksmästare" (s. 92), "upplysningsmän" (s. 159).

Kvinnors existens markeras dock på några ställen. I ingressen till kapitlet "Antikens värld" (s. 14) omtalas indirekt, att kvinnor och slavar inte hade rösträtt: "I Grekland och Rom var det inte – som i de äldsta flodkulturerna – en gudomlig enväldshärskare som styrde utan fria manliga medborgare". Två tusen år framåt i tiden, i ingressen till kapitlet "Europa dominerar världen 1870–1914" (s. 220) markeras på ett liknande sätt, att "rösträtten för män var praktiskt taget allmän". Upplysningen kunde i och för sig ha kvalificerats genom ett omnämnande av att två europeiska länder faktiskt genomförde allmän rösträtt under perioden – Finland 1906

och Norge 1913. Danmark kom tätt efter 1915. ”Kvinnorna fick jämställdhet på en rad områden” kan man läsa i ingressen till delavsnittet ”Sociala förändringar” (s. 225). I ett avsnitt om Norden i kapitlet ”Tiden efter 1945” beskrivs ”Välfärdsstaten, vars mål var ekonomisk utjämning, lika utbildningsmöjligheter och jämställdhet mellan könen” (s. 324).

Intrycket av en kompakt manlig världsbild kvarstår. Faktiskt förvandlar läroboksförfattarna på ett ställe en kvinna till en man. I ingressen till avsnittet ”Norden 800–1520” (s. 82) står det att ”Som motdrag ingick de nordiska länderna år 1397 en union under gemensam kung: Kalmarunionen”. Men nu skedde ju detta inte under en kung utan under en nog så mäktig och handlingskraftig drottning, Margareta. Om man enbart ville markera själva styrelseformen kunde man ju ha skrivit ”monark”.

De ”anonyma” människorna

Men historien är väl framför allt inte de enskilda personernas utan mänsklighetens historia, de anonyma kvinnorna och männen i det förflutna? Hur är de representerade?

Borde inte kvinnor få fler omnämnanden och större plats om man ser enbart till de anonyma människorna i historien, deras livsvillkor, handlande och öden? Vid en undersökning av detta börjar jag med marginalnotiserna, för att sedan fortsätta med bilderna. Under rubrikerna ”Kvinnan som pendang till mannen” och ”Mannen genom tiderna?” granskar jag sedan bokens huvudtext, bland annat ur detta perspektiv.

Marginalnotiser

De flesta av marginalnotiserna är knutna till enskilda, namngivna personer, men det finns också några som behandlar grupper av människor. Även om det finns namngivna personer i dem kan de två notiser som behandlar *häxprocesser* (s. 104), respektive de engelska *suffragetterna* (s. 227) räknas till dessa. Där rör det sig om grupper av kvinnor. Men det är fler kategorier män som har ägnats särskild uppmärksamhet i marginalnotiserna. Här är de tydligaste exemplen på detta:

	Sid.
<i>Skriverarna</i> i Egypten	11
” <i>Idiotes</i> ” i Aten, män som drog sig undan det politiska livet	18
<i>Fältherrar</i> i Rom	32
<i>Riddare</i> under medeltiden	48
<i>Glasblåsare</i> i Venedig	61
<i>Män som gick i gisseltåg</i> efter digerdöden ”för att blidka Gud och slippa pesten”	75
<i>Vikingar</i>	84
<i>Studenter</i> vid de medeltida universiteten	86
<i>Entreprenörer</i> under 1800-talet	201
<i>Samurajer</i>	243

Men förmodligen gick också kvinnor i gisseltåg efter digerdöden. Kvinnor kunde också ha nämnts under kategorierna studenter och entreprenörer. Vid de italienska universiteten studerade kvinnor, visserligen få, från första början. Där fanns också kvinnliga professorer i juridik, matematik, naturvetenskap och medicin. Kvinnliga entreprenörer finns också många i historien, både på 1800-talet och tidigare. Stora entreprenörer i Sverige var till exempel under 1600-talen och 1700-talen Maria Sofia de la Gardie och Christina Piper. Ett stort antal kvinnor drev under olika perioder järnbruk i Bergslagen. Den manliga övervikten i de mer allmänt hållna marginalnotiserna kunde alltså ha nyanserats.

Bilder

Jag har också försökt göra motsvarande bedömning av bilder av anonyma kvinnor och män. På många bilder finns både kvinnor och män. Det kan vara svårt att bedöma det ena eller andra könets övervikt eller dominerande betydelse i dessa, och jag har därför avstått från att ta med dem. Det bör väl dock nämnas, att män oftare än kvinnor framstår som huvudpersoner på sådana bilder. Här har jag valt att endast räkna de bilder som föreställer en eller flera anonyma personer av samma kön. Enbart kvinnor finns på 25 bilder, enbart män på 102 bilder. I de 25 bilderna ingår också

bokens omslagsbild, en vardaglig genrebild av Bartolome Estaban Murillo från 1670 med motivet ”Två kvinnor i ett fönster”. De båda kvinnorna, en yngre och en äldre, ser med förtjust nyfikenhet ut genom ett fönster; den äldre döljer delvis ansiktet i sin huvudduk. Sammanlagt finns alltså 127 bilder; varav 24 procent med kvinnor och 76 procent med män. Här framstår andelen kvinnor som högre än i något annat sammanhang i boken. Men väljer man att räkna in också tidslinjernas illustrationer av anonyma kvinnor och män tilltar dock den manliga övervikten. Det sammanlagda antalet blir då 200; varav 30 avbildar kvinnor och 170 avbildar män.

Kvinnan som pendang till mannen

Så långt kan man konstatera, att kvinnor verkar ha ägnats ringa uppmärksamhet i *Människan genom tiderna*. Men en närmare granskning av framför allt bokens huvudtext återstår. Det är i en sådan granskning viktigt att analysera inte bara vilket utrymme som ägnas kvinnor, namngivna som anonyma, utan också *hur* kvinnorna omtalas.

Tolv specialavsnitt om kvinnor

Jag kommer här att redovisa, och också i någon mån kommentera, specialavsnitt i huvudtexten som tar upp kvinnor. De upplysningar som där ges – eller inte ges – har inte bara ett intresse i sig. De bör också ge en föreställning om de övriga sammanhang i boken, där kvinnor kan förväntas uppträda. Som tidigare nämnts finns i innehållsförteckningen ett delavsnitt som har kvinnor med i rubriken: ”Kvinnan under medeltiden” (s. 63–64). I texten, men inte i innehållsförteckningen, finns också underrubriker till mindre avsnitt, där kvinnors förhållanden behandlas. Sammanlagt finns tolv sådana avsnitt: fyra från forntiden och antiken – Egypten (s. 11), Aten (s. 20), Sparta (s. 21) och Rom (s. 36); ett från medeltiden (s. 63–64); två från tidigmodern tid – ”Kvinnors villkor hårdnar” (s. 103–304) och ”Häxor och häxprocesser” (s. 104); ett om kvinnornas roll under franska revolutionen (s. 181–182); två om kvinnor under slutet av 1800-talet – det ena om kvinnor i allmänhet (s. 226), det andra om gifta kvinnor (s. 227); ett om kvinnan i det amerikanska samhället efter andra världskriget (s. 301–302) och slutligen ett om

kvinnan i sovjetsamhället (s. 309). Sammanlagt omfattar dessa avsnitt något mer än 9 sidor eller 2,5 procent av bokens 351 text-sidor. Mest omfattande är avsnittet ”Kvinnan under medeltiden” med två sidor.

Forntiden och antiken

Vad innehåller då dessa specialavsnitt om kvinnor? I avsnitten från forntiden och antiken framställs kvinnans rättigheter som relativt goda i Egypten – arvsrätt, rätt att ha egendom, rätt att disponera den (s. 11). Förtryck och stark begränsning anges präglade kvinnornas ställning i Aten, medan kvinnorna i Sparta sägs ha vidare befogenheter, bland annat som förvaltare av jordegendom under krig (s. 20–21). I Rom, slutligen, skildras en utveckling från förtryck under republiken till större rättigheter under kejsartiden (s. 36). Inga kvinnor nämns vid namn, men i marginalnotiser finns Aspasia (Aten) och Cornelia (Rom), och i dem modifieras bilden något. För Greklands del kunde läroboksförfattarna med fördel ha kompletterat med exempelvis Sapfo och med Aristofanes drama *Lysistrate*, som ju ger agenda för ett kvinnouppror mot kriget. Längre fram i tiden kunde den platonska filosofen Hypatia i Alexandria (370–415 e Kr) ha nämnts. Ingenting finns med om kvinnan i den tidiga kristendomen, som är intressant bland annat eftersom dess föreställning om att kvinnor kunde leva ensamma och ogifta väckte ont blod i Rom, där kejsarna oroade sig för den låga nativiteten.

Medeltidens kvinnor

Kyrkans definierande betydelse framhålls däremot starkt i avsnittet om kvinnan under medeltiden. I ingressen anges också att kvinnans ställning i Rom var bättre än i den germanska lagstiftningen. Kyrkan beskrivs som ”inte alltigenom kvinnofientlig”, men anses generellt ha haft negativ betydelse för kvinnorna. I en redovisning av kvinnor efter ståndstillhörighet i det feodala samhället beskrivs adelskvinnan som alltid underordnad en man, med begränsad arvsrätt och begränsad förfoganderätt över egendom (s. 63–64). ”Hemmet och hushållet” uppges ha varit hennes viktigaste uppgifter. Under mannens bortovaro kunde hon dock ansvara för

godsets drift och företräda släkten. ”Enda alternativet” för henne var att gå i kloster. Klostren anges vara lockande, eftersom rika nunnekloster ”höll en levnadsstandard som låg högt över vanliga människors”. Slutligen framhålls att kvinnor som drottningar eller enda arvingar till stora länsherrar kunde ha makt och spela en viktig politisk roll.

Borgarkvinnorna (s. 64) ägnas mindre utrymme. Hustrur till köpmän och hantverkare ”samarbetade ofta” med mannen, heter det där, och när männen var borta skötte de företaget. Som änkor kunde de ta över och har ”t.o.m. blivit erkända som mästare och upptagits i gillen och skrån”. Också ogifta kvinnor, påpekas det, kunde försörja sig inom delar av hantverk och handel, men de motarbetades ofta.

Hustrur till bönder (s. 64), ”svarade för allt inomhusarbete, lagade mat, tillverkade smör och ost, städade, skötte barnen, vävde, sydde kläder, lade upp vinterförråd”. De ”tog också sin del av utomhusarbetet, mjölkade korna, såg till hönsen, beredde linet, klippte fåren, odlade grönsaker” och hjälpte mannen vid sådd, skörd och tröskning. Av bevarade räkenskapsböcker framgår att ensamma kvinnor arrenderat och skött gårdar. Där framgår också att ”driftiga kvinnor ensamma” eller tillsammans med sin man ”arbetat sig upp ekonomiskt och socialt”. Fattigare kvinnor gjorde dagsverken och var tjänare. Avsnittet illustreras med en bild från en medeltida handskrift, där man ser kvinnor ta hand om kor, mjölka och kärna smör.

Inga kvinnor nämns vid namn i medeltidsavsnittet. Eleonora av Aquitanien hade väl försvarat en plats, en rik och inflytelserik kvinna i Europa under 1100-talet. Tillsammans med sina söner ledde hon ett uppror mot sin make Henrik II av England. Likaså hade till exempel berömda kvinnor som Hildegard av Bingen och Katarina av Siena gärna kunnat nämnas.

Tidigmodern tid

Nästa specialavsnitt om kvinnor behandlar tidigmodern tid, närmast 1500- och 1600-tal (s. 103–104). Här heter det, att kvinnor visserligen kunde ha framstående positioner, men att deras ställning försämrades. Detta skulle bero på, att kvinnor i de protestantiska länderna inte kunde gå i kloster och inte ansågs kunna leva ogifta. Först här framhålls alltså klostren som platser, där kvinnor kunde

ägna sig åt kulturella och intellektuella intressen. Det hävdas också, att kvinnor nu i mindre utsträckning deltog i mannens verksamhet – när denna växte krävdes mer av dem i hushållsarbetet, heter det. Änkor kunde dock fortfarande ta över den avlidne mannens hantverk eller handelsföretag. ”Hemarbetet framstod som kvinnans huvuduppgift”, blir konklusionen. I avsnittet citeras två män, dels en dåtida icke namngiven ”statsvetenskapsman”, som uttalade sig kvinnofientligt, dels Martin Luther, som hävdade att kvinnan ”efter Guds bud måste vara lydig och underdånig”.

Följande avsnitt, också om tidigmodern tid, behandlar häxor och häxprocesser (s. 104–105). Här framhålls, att kvinnor drabbades mest, särskilt äldre, ensamstående, fattiga kvinnor. Däremot läggs inte något uttalat genusperspektiv på häxprocesserna. De kvinnor som anklagades och brändes på bål verkar inte ha drabbats i egenskap av kvinnor. En viktig orsak till häxprocesserna anges ha varit ”överhettningen i det religiösa livet”. En annan orsak sägs ha varit fiendskap mellan grannar. Inga namn nämns i texten, men den beledsagas av en marginalnotis om en häxprocess på Södermalm i Stockholm år 1675, där såväl namn på de anklagade kvinnorna som på ett kvinnligt vittne finns med.

Franska revolutionen

Kvinnors roll i franska revolutionen behandlas i ett eget avsnitt (s. 181–182). Där framhålls inledningsvis, att kvinnornas roll i revolutionen förmodligen är underskattad. Två kvinnor nämns i texten. Den ena är skådespelerskan Théroigne de Méricourt, som var med vid stormningen av Bastiljen 1789. Hon gick också samma år i spetsen för det tåg på 8000 kvinnor, som i protest mot bristen på bröd begav sig till Versailles och tvingade kungafamiljen att flytta in till Paris. I avsnittet tas också kvinnornas politiska klubbar under revolutionen upp, liksom Olympe de Gouges Deklaration om kvinnans rättigheter år 1791 med krav på att de för kvinnor skulle vara desamma som för männen. Man får också veta att de Gouges giljotinerades år 1793 och att Robespierre år 1794 förbjöd de politiska kvinnoklubbarna. Avsnittet illustreras av en bild från ett möte med ”Sällskapet republikanska och revolutionära kvinnliga medborgare”, grundat av skådespelerskan Rose Lacombe. I detta avsnitt citeras alltså en kvinna.

Kvinnor under slutet av 1800-talet

Industrisamhällets förändrade förhållanden är utgångspunkten i nästa specialavsnitt om kvinnor (s. 226). Kvinnan i bondesamhället hade skött ”de viktigaste funktionerna i hemmet, mjölkat kor och framställt ost och smör”, och detta ”gjorde henne till en betydelsefull person”. Men när industrisamhället kom, förlorade arbetarklassens kvinnor dessa funktioner och därmed sin status. Eftersom de både arbetade i industrin och ”måste sköta barn och familj blev de dubbelarbetande”. Sedan framhålls nya möjligheter för kvinnor att få utbildning, att kunna arbeta i nya yrken inom sjukvård, post, telegraf, som lärare, på kontor etc. I och med skråtvångets upphörande kunde också ogifta kvinnor bedriva handel och hantverk på samma villkor som män. På sikt gav ”egen lön och eget arbete kvinnorna ökad självständighet och bättre självförtroende”. Kvinnorna i USA och många länder i Europa fick också juridisk jämställdhet med män – lika arvsrätt, rätt att disponera sin egendom och sina inkomster. Kvinnorna uppnådde också, heter det, politisk jämställdhet i och med rösträtten. Här har läroboksförfattarna missat, att dubbelarbete inte var något nytt för kvinnorna. Kvinnor har genom tiderna alltid gjort bådadera, både skött hushåll och barn, och samtidigt arbetat i jordbruk, hantverk, handel, gruvbrytning, industri och annat.

Att de nya rättigheterna och möjligheterna enbart gällde ogifta kvinnor framgår av det omedelbart följande avsnittet i boken med rubriken ”Den gifta kvinnans roll” (s. 227). Hushållet krävde helt den borgerliga kvinnans tid, står det. Läkarvetenskapen framhöll också moderns viktiga roll i barns uppfostran. Mannen blev ensam familjeförsörjare, hustrun skulle vara vårdarinna och värdinna. Också arbetarna ville hålla sig med hemmafru, heter det i fortsättningen. Fackföreningarna arbetade för så kallad familjelön, och detta ledde till att kvinnornas lön hölls nere. De gifta kvinnornas roll som mannens tjänarinna möter vi i 1880-talets kritiska samhällslitteratur, framhålls det. Här borde man kanske också ha fått upplysningen att gifta kvinnor fick myndighet betydligt senare än ogifta i de flesta länder, i Sverige som bekant först 1920 medan svenska ogifta kvinnor hade blivit myndiga vid 25 års ålder år 1863. Det bör nog också understrykas, att de fackföreningar som åsyftas i texten är manliga. Kvinnor bildade egna fackföreningen runt sekelskiftet, och de stod för andra synpunkter på kvinnors arbetsförhållanden och löner.

Ingen kvinna citeras eller nämns i dessa båda avsnitt (s. 226–227). Avsnitten beledsagas av två bilder och en marginalnotis. Notisen tar upp kvinnorörelsen i Storbritannien med Emmeline Pankhurst som centralfigur. Av bilderna visar den ena två damer och ett barn i en modetidskrift; klämodet med åtdragna liv och turnyrer visar enligt texten, att det var kvinnornas uppgift att representera, inte att arbeta. På den andra bilden ser man en kvinna på cykel på 1890-talet, med hänvisning till att det finns otaliga vittnesbörd om den frihetskänsla cykeln gav, liksom förmodandet att cyklandet tvingade fram en förändring av klämodet. Bilderna illustrerar på ett symboliskt sätt väl både kvinnoförtryck och frihet.

Kvinnan i USA och Sovjet

Två avsnitt ägnas slutligen åt kvinnan i USA efter andra världskriget och åt kvinnan i sovjetsamhället. I det första (s. 302) omtalas kvinnors arbete i industrin under kriget, liksom att de efter kriget förlorade möjligheterna att arbeta. Vidare nämns den amerikanska kvinnorörelsens krav på förverkligande av den paragraf i konstitutionen som uttrycker, att ingen får diskrimineras på grund av kön eller ras. I fortsättningen poängteras, att det fortfarande är långt till jämställdhet mellan könen i USA. I det korta avsnittet om kvinnan i sovjetsamhället (s. 309) ställs de i Sovjetunionen fastlagda principerna om jämställdhet mot den faktiska, hårda verklighet kvinnor levde under.

De särskilda avsnitten om kvinnor ger alltså korta upplysningar om kvinnors samhälleliga insatser och samhälleliga villkor. Tre kvinnor nämns vid namn i marginalnotiserna (Théroigne de Méricourt, Olympe de Gouges och Emmeline Pankhurst). Med undantag av avsnittet om kvinnorna under franska revolutionen (de Gouges), citeras ingen kvinna, däremot ett flertal män ("kyrkans män", en "statsvetenskapsman", Luther, vetenskapsmän, läkarvetenskapen, Lenin). Det blir i dessa fall den "manliga" definitionen av kvinnor som återges och som kvinnorna beskrivs utifrån. Kvinnan är inte subjekt, utan ses som föremål för mäns handlande och tänkande.

Mannen genom tiderna?

Kvinnor har ägnats speciella avsnitt i boken på tillsammans 2,5 procent av boksidorna. Detta borde rimligtvis inte innebära att de övriga 97,5 procenten enbart behandlar män och mäns villkor. Hur och när, och i vilken omfattning tas kvinnor upp i huvudtexten utanför de särskilda kvinnoavsnitten?

Namngivna kvinnor utan genusperspektiv

Min genomgång av det utrymme som ägnats kvinnor, namngivna som anonyma, i huvudtexten utanför specialavsnitten visar att omnämmandet av kvinnor omfattar sammanlagt cirka fyra och en halv sida.³ Det måste betraktas som blygsamt. Tillsammans med de nio sidorna för de särskilda kvinnoavsnitten, blir detta 13,5 sidor eller 3,8 procent av huvudtextens 351 sidor. De flesta omnämmanden gäller namngivna kvinnor, framför allt regenter. För de nordiska länderna ges störst utrymme åt drottningarna Margareta och Kristina. I den allmänna historien ägnas störst utrymme åt Isabella av Kastilien (genomgående nämnd tillsammans med sin make och medregent Ferdinand av Aragonien), Elisabeth I, Maria Stuart, Katarina den stora, Margaret Thatcher och Indira Gandhi. Relativt stort utrymme får också Jeanne d'Arc. Sammanlagt står namngivna kvinnor för något mer än tre sidor, eller nästan tre fjärdedelar av den plats kvinnor fått i huvudtexten utanför specialavsnitten om kvinnor. Påpekas bör att inte någonstans läggs ett genusperspektiv eller jämställdhetsperspektiv på de namngivna kvinnorna. Regerande drottningars benägenhet att förbli ogifta kunde ha lämpat sig för en sådan analys, liksom det förhållandet att Ulrika Eleonora, som blev regerande svensk drottning 1718 efter två år överlämnade makten till sin make.

Utrymmet för anonyma kvinnor, kvinnor i allmänhet, som uttalat behandlas i huvudtexten i *Människan genom tiderna*, blir därmed försvinnande litet, något mer än en sida. Ser man närmare på hur de nämns, tycks den betydelse de ges stå i proportion till den ringa uppmärksamheten. Ofta nämns de tillsammans med och i

³ Jag har räknat rader och relaterat dem till ett sidomfång, som normalt är 87 rader (sidorna är tvåspaltiga). Beräkningen får ses som ungefärlig. En kvinna kan till exempel nämnas som "bondens hustru", och tas då med. När det gäller beteckningen "bondens familj" har jag försökt låta sammanhanget bestämma. Givetvis kan också något omnämmande av kvinnor ha undgått mig, och fyra och en halv sida får ses som ett minimalt.

relation till män: "Även hustrun och barnen deltog i arbetet" (s. 46), står det om "bondens arbetsdag" på medeltiden. För svensk del kan man läsa, att "Kvinnorna arbetade tillsammans med männen, men också i hushållet" (s. 84). Temat om kvinnans arbete i jordbruk som en pendang till mannen återkommer också längre fram. "För att familjen skulle klara uppehållet måste även hustrun och barnen arbeta" (s. 202), liksom att "Kvinnor och barn tvingades ofta bidra till försörjningen" (s. 251). Här är vi på det industrialiserande 1800-talet och kvinnors arbete relateras fortfarande till mannen/husbonden samt har en sorts "undantagsstämpel", fastän nästan alla kvinnor ju genom tiderna alltid arbetat i produktionen.

Förbigångna nunnor

Också i andra sammanhang nämns kvinnor som en pendang till män. Under rubriken "Klostren och deras betydelse", talas det inledningsvis om "munkar och nunnor", men därefter faller nunnorna bort, och det är enbart munkar som ägnar sig åt studier, kopierar böcker och odlar upp ödemarker (s. 52–53). I ett avsnitt om "Clunyrörelsen" nämns nunnor men i samband med att "många munkar och nunnor blev mer intresserade av ett behagligt liv i klostret än ett liv i fattigdom och kyskhet" (s. 53). När klostren i Sverige behandlas nämns nunnor inte överhuvudtaget. Under rubriken "Kyrkan sprider kultur" får man veta, att munkar grundade Alvastra och Nydala kloster, odlade upp mark, spred kunskaper i jordbruksteknik, anlade klosterträdgårdar och bedrev sjukvård, och att klostren blev centra för studier och lärdom (s. 86). Av nunneklostren nämns det mäktiga Vadstena kloster bara i förbigående i en marginalnotis om den heliga Birgitta (s. 89). Detta innebär också att boken förbigår den stora tillströmningen av kvinnor till Europas kloster och religiösa kvinnosamfund under högmedeltiden, liksom alla de kvinnor som var mäktiga abbedissor i dessa kloster, och deras religiösa, vetenskapliga, kulturella och politiska insatser. I fråga om lärdom förbigår man också, som redan nämnts, kvinnors studier, forskning och undervisning vid de italienska universiteten alltifrån deras grundande under 1000-talet.

Mannens perspektiv gäller även när andra områden tas upp. "Typisk är också aktningen för kvinnan och lovsången till den romantiska kärleken mellan man och kvinna", heter det om riddarna (s. 49). Om jesuiterna under 1500-talet berättas, att de koncent-

rerade sin verksamhet på ”högre ämbetsmän, hovmän, kapitalister och deras kvinnor” (s. 203).

Det berättas också om folkliga, religiösa rörelser mot medeltidens slut, ”där män och kvinnor försökt leva som Jesus lärt” (s. 79). Att dessa rörelser ofta hade en radikal jämställdhetssyn nämns dock inte. Däremot tas jämställdheten upp i några andra fall, så i ett par rader i en presentation av Platons *Staten*: ”Mellan könen rådde jämställdhet, en för antiken mycket radikal tanke” (s. 25). Ett par tusen år längre fram i tiden presenteras Jean-Jacques Rousseau, och där påpekas: ”Men hans radikala uppfostringsidéer gällde inte för flickor. De skulle uppfostras till att bli goda hustrur och uppoffrande mödrar.” (s. 165). Här kunde ha funnits plats för Mary Wollstonecrafts genmäle mot Rousseaus kvinnosyn: ”A Vindication of the Rights of Women” (1794) eller varför inte Hedvig Charlotta Nordenflychts 1862 publicerade långa dikt ”Fruentimrets försvar”, riktad direkt mot ett uttalande av Rousseau. Den samhällskritiska litteraturen på 1880-talet berörs längre fram och där heter det, att den ”ifrågasatte kvinnornas roll, synen på äktenskap och sexualitet, och att i Norden författare som August Strindberg och Henrik Ibsen avslöjade samhällets dubbelmoral. Här kunde med fördel kvinnliga författare ha nämnts, till exempel Victoria Benedictsson, Alfhild Agrell, Anne Charlotte Leffler och Frida Stéénhoff.

I en kommentar till lagboken Code Civil, som ju bröt upp ståndssamhällets privilegiesystem i Frankrike och i princip gav män likhet inför lagen, påpekas att kvinnans ställning däremot försämrades: ”Mannen fick rättslig myndighet över hustru och barn, en regel som gällde in på 1970-talet” (s. 184). Tyvärr motsägs detta påpekande direkt på nästa sida, där det står att läsa, att när Napoleon införde Code Civil i alla erövrade områden och lydstaten innebar det, att ”alla blev lika inför lagen” (s. 185). Det motsägs för övrigt också tidigare i texten, där det heter: ”När privilegiesystemet försvann blev alla lika inför lagen” (s. 178).

Livsvillkor och reformer

Kvinnors livsvillkor berörs också i korthet på några andra ställen, till exempel att ensamstående kvinnor ofta är fattiga, både förr och i nutid (s. 302). Unga kvinnors flytt från landet till städerna på 1800-talet karakteriseras som en befrielse för dessa kvinnor.

Lättnader i hushållsarbetet påpekas. ”Vattenkvarnarna befriade kvinnorna från den tunga uppgiften att mala mjöl”, heter det om medeltiden (s. 58) och om 1900-talet sägs det: ”Elektriciteten revolutionerade hemarbetet till stor glädje för alla kvinnor som återvänt till hemmen från krigsindustrin” (s. 262). Först när kvinnors arbete flyttas ut ur hushållet, eller när hushållet teknifieras blir alltså kvinnors arbete synligt. Ett par korta glimtar av kvinnors omfattande arbete i industrin finns, och då om den som typiskt kvinnlig uppfattade textiltillverkningen. Man får veta att kvinnor och barn i England på 1820-talet utgjorde tre fjärdedelar av arbetskraften i spinneriindustrin (s. 202). När den flygande skytteln uppfanns, berättas det också, krävdes det tio spinnerskors arbete för att förse en vävare med ullgarn (s. 197).

Men kvinnors arbete i industri, gruvor och hantverk i övrigt finns inte med. Pigor förekommer på ett par ställen. Barnmorskor, en lika central som allmän kvinnlig yrkeskategori, nämns däremot inte. Att kvinnor arbetade i fabriker framkommer också av att en lag i Storbritannien år 1847 förbjöd dem att arbeta mer än tio timmar per dag (s. 219). Detta ses i boken som en viktig social reform. Om andra sociala reformer ges dock mera begränsade upplysningar. P-pillrets betydelse för kvinnor nämns i korthet (s. 298). I ett avsnitt med rubriken ”Välfärdsstaten Sverige” påpekas, att jämställdheten blivit en viktig ideologisk fråga under efterkrigstiden och man anger, ”att allt fler kvinnor lämnade hemarbetet och sökte sig ut på arbetsmarknaden” (s. 328). Där finns också upplysningar om barnbidrag, moderskapspenning och rätt till barnledighet. Men väsentliga uppgifter om reformer med centralt jämställdhetsinnehåll saknas, som till exempel införande av särbeskattning, föräldraförsäkring, ”pappamånader”, daghemsutbyggnad, fri abort, jämställdhetslagen och inrättandet av Jämo. Det får som konsekvens bland annat att den viktiga historiska förändring, som det innebar när det blev naturligt för fäder att ta ansvar för och vårda små barn, förbigås med tystnad. Här liksom i övrigt i boken saknas en problematisering av manlighet, hur synen på den förändrats och vad ökad jämställdhet innebär för män. I *Människan genom tiderna* är jämställdhet något som enbart berör kvinnor.

Kvinnors avsaknad av politiskt inflytande och rösträtt nämns på några ställen. Det framhålls, att den första amerikanska konstitutionen enbart gav vita män rösträtt (s. 174). Likaså betonas kvinnors politiska maktlöshet i Frankrike före revolutionen. Genomförandet av allmän rösträtt noteras för Sverige (s. 255),

Danmark (s. 256), Norge (s. 256) och Finland (s. 257). I en marginalnotis om kvinnorörelsen i Storbritannien nämns att allmän rösträtt där genomfördes 1928. Kvinnorörelsen i Sverige tas däremot inte upp.

Motsägande om kvinnors roll

Skrivsättet, där det verkar som om spridda små stycken om kvinnor placerats in i en redan existerande text, medför att det finns direkta motsägelser mellan den beskrivning av kvinnors liv och arbete som ges i de speciella avsnitten om kvinnor och den som ges när kvinnor nämns i den övriga huvudtexten. I specialavsnitten framkommer att kvinnor i historien gjorde betydande insatser i jordbruket, att de hade viktiga positioner och utbildningsmöjligheter i klostren, att de kunde vara ensamma ägare till jordbruk, vara mästare inom hantverk och handel och ha politiska maktpositioner. Men dessa uppgifter har inte lämnat några avtryck i övriga huvudtexten, där alla dessa positioner självklart verkar ha innehafts av enbart män. Kvinnors ökade juridiska och ekonomiska rättigheter i slutet av 1800-talet i Europa berörs också i ett specialavsnitt, men lämnar få avtryck i huvudtexten. Utifrån specialavsnitten skulle man självklart ha förväntat att kvinnors livsvillkor, rättigheter, arbete och makt lämnats mer utrymme i huvudtexten. Där spelar kvinnor knappast någon roll, och ses, om de alls förekommer, så gott som genomgående ur manligt perspektiv.

Detta mönster kvarstår, även om man tar med marginalnotiser, bilder och tidslinjer i beräkningen. Föga utrymme ägnas där åt kvinnor, och det manliga perspektivet framträder i kommentarer och texter. Exempelvis finns en bild som föreställer "Det ljuva livet i sultanens harem vid 1600-talets slut. I centrum ser vi älsklingshustrun omgiven av uppvaktande haremsdamer" (s. 127). Men vad "haremsdamerna" tänkte om sin fångenskap resoneras det inte om. I en annan bildtext heter det om den spanske conquistadoren Cortez, att när han kom till aztekerna "fick han av hövdingen 20 unga flickor att roa sig med" (s. 96). Hur "roade" dessa var, kommenteras inte. Det finns också bilder som blir en motsägelse till texten. Utan att det kommenteras i texten visar en bild från "den franska lyxvarutillverkningen" av silke enbart kvinnor, trots att enbart manliga vävare nämnts (s. 129). I själva verket var just sidentillverkningen, och också annan lyxvaruindustri i Paris under

högmedeltiden, en kvinnlig specialitet med enbart kvinnliga mästare och arbetare.⁴

Mänskligt blir manligt

När nu 13,5 sidor, eller cirka 3,8 procent uttalat ägnats åt kvinnor i huvudtexten i *Människan genom tiderna*, blir det naturligt att fråga om de övriga cirka 337 sidorna och 96,2 procenten ägnats åt män eller om författarna där också ger rimligt utrymme åt "människor" = både kvinnor och män. Det är faktiskt och tyvärr ingen överdrift att svara ja på frågan om nästan all övrig huvudtext ägnas män, detta trots att det finns avsnitt som avser att ha en mer övergripande och allmän karaktär. I huvudtexten finns knappast någon sida, som inte behandlar män, namngivna eller inte, och det är nästan omöjligt att hitta någon sida, där en mer generell syftande text ändå inte i praktiken omfattar enbart män. Kategorier som bönder, arbetare och medborgare identifieras som män med namn, sammanhang och använda pronomina. Också när man talar om "människor" eller "medborgare", identifieras dessa oftast som just män. När kvinnor finns i huvudtexten är det, som nämnts, huvudsakligen som "bihang" till män, vanligast hustrur. Också i specialavsnitten om kvinnor inte bara nämns män utan de citeras också i större omfattning än kvinnor.

Betydande delar av boken behandlar krig, och här är det uteslutande manligt. Kvinnors insatser för samhällenas överlevnad, att det överhuvudtaget fanns något att återvända till när kriget var slut, tas inte upp, trots att det finns forskning på området att tillgå. Samma förhållande gäller när man behandlar 1800- och 1900-talen, under det juridiska, ekonomiska och politiska genombrottet för kvinnor, som ju i stort sett lämnas därhän. Här är åter koncentrationen till kriget i deras egenskap av just krigsförlopp och krigsföring påfallande. Det är med andra ord inte någon överdrift att påstå att bokens 351 sidor till allt övervägande del ägnas åt mäns historia, och att historien ses ur mäns perspektiv. Man kan faktiskt vid läsningen ibland undra om det överhuvudtaget har funnits några kvinnor förr i tiden.

Men författarnas intention var ju att skriva om "människor av kött och blod", "människan själv – som samhällsvarelse och individ", och att utifrån denna grunduppfattning belysa historiens

⁴ Vogt, Kari m.fl., *Kvinnenes kulturhistorie*, I, Universitetsforlaget, Oslo, 1985, s. 262.

ekonomiska, sociala, politiska och kulturella aspekter (s. 3). Granskningen av boken utifrån dessa intentioner ger till resultat, att i den utsträckning författarna anser, att också kvinnor är människor, har man misslyckats. Av det fåtal kvinnor som kan sägas tillhöra en också gammaldags "normal" historiebokskanon, är dessutom flera utelämnade eller snävt behandlade. Heliga Birgitta, en av den svenska medeltidens dominerande gestalter, ägnas tre rader i huvudtexten plus en marginalnotis (s. 89). Hennes dotter Katarina, som genomförde grundandet av Vadstena kloster nämns inte. För 1600-talet uppges att riksämbetsmännen var förmyndarregering under Karl XI:s långa omyndighet (s. 149). Men ordförande för förmyndarregeringen var änkedrottning Hedvig Eleonora, som för övrigt också senare deltog i förmyndarstyrelsen för sin sonson Karl XII. På 1700-talet nämns Adolf Fredrik, men hans betydligt mer inflytelserika och politiskt aktiva maka Lovisa Ulrika finns inte med. Hon försökte ju till och med genomföra en statskupp år 1756. Hon kunde också lika väl som sin son Gustaf III försvarat en kulturell position i boken. Bland annat grundade hon Vitterhetsakademien och lät bygga Drottningholms slottsteater. Karl XIII är en annan mindre färgstark kung med en mera intressant maka, Hedvig Elisabeth Charlotta, vars politiska dagbok också kunde ha varit värt ett omnämnande. Avsaknaden av Hedvig Charlotta Nordenflycht har jag nämnt, men Anna Maria Lenngren kunde lika väl ha försvarat en plats som Carl Michael Bellman och Johan Henric Kellgren. Också Eva Ekeblad, som framställde brännvin ur potatis och därför som första kvinna blev invald i Vetenskapsakademien, tillhör gängse kunskap om svenskt 1700-tal.

Inte ens Fredrika Bremer...

För 1800-tal och 1900-tal finns som nämnts inte någon svensk kvinna namngiven i *Människan genom tiderna*. Här skulle det föra för långt att ta upp alla de namn som "normalt" borde finnas med. Men med utgångspunkt i det litet märkliga faktum att inte ens Fredrika Bremer nämns på 1800-talet, kan man urskilja ett större mönster i dessa utelämnanden. Det innebär nämligen också, att varken Fredrika Bremerförbundet, Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, eller andra kvinnoorganisationer – politiska, fackliga eller ideella – finns med. Samtidigt ägnas den väst-europeiska och nordiska demokratiseringsprocessen stort intresse,

alltifrån skildringen av ståndssamhällets fall och de moderna politiska ideologiernas framväxt till genomförandet av rösträtt för alla män. Den *allmänna* rösträttens genomförande däremot anges när det gäller västvärlden endast för de nordiska länderna och Storbritannien. I stora delar av Europa genomfördes den ju inte förrän efter andra världskriget, men detta nämns inte. Det verkar som om författarnas intresse för demokratiseringsprocessen avstannar när alla män i Västeuropa fått rösträtt.

Utelämnandet av kvinnor i skildringen av demokratiseringsprocessen kan iakttagas från början. De stora ideologierna presenteras i ett särskilt avsnitt och omfattar liberalismen, inklusive socialliberalismen, konservatismen, socialismen och nationalismen, sammanlagt fyra sidor med flera underavdelningar. Ett enda omnämnande av ideologiernas förhållande till kvinnor finns, när det i samband med John Stuart Mill och socialliberalismen nämns, att man ville ”utveckla folkundervisningen och förbättra kvinnans ställning” (s. 204). I övrigt lyser kvinnorna med sin frånvaro – när det gäller Mill hade det varit enkelt att nämna hans skrift om kvinnors frigörelse år 1869 (omedelbart översatt till svenska), och hans krav i parlamentet år 1867, att kvinnor skulle få rösträtt. Också hans hustru Harriet Taylor kunde ha nämnts. Hon påverkade ju honom mycket, var hans medförfattare och gav själv år 1851 ut skriften *The Enfranchisement of Women*. Det mest slående är dock att kvinnorörelsen inte finns med som ideologi i presentationen. Den engelska kvinnorörelsen presenteras i en marginalnotis längre fram, det är allt. Hela den svenska kvinnorörelsen med alla dess företrädare från Fredrika Bremer, Anna Retzius, Sophie Adlersparre, Elin Wägner och framåt, liksom de politiska kvinnoförbunden och fackföreningarna saknas.

Inget om kvinnliga politikers betydelse

Inte heller finns någon redogörelse för de olika stegen i först den ogifta, sedan den gifta kvinnans emancipation. Efter omnämnandet av den allmänna rösträttens genomförande lämnas inga upplysningar om kvinnor i svensk politik, varken om de första få kvinnorna i riksdagen, eller om de första kvinnliga statsråden. Utelämnandena gäller ända fram till den nutid, när kvinnor har vunnit rimlig representation i såväl riksdag och regering. Det finns många namn att nämna, till exempel Kerstin Hesselgren, Karin Kock, Alva

Myrdal, Inga Thorsson, Ulla Lindström, Ingrid Segerstedt-Wiberg och Karin Söder. Den betydelse kvinnliga politiker haft för flera olika politikområden, bland dem de som gäller jämställdhet och barns förhållanden, finns heller inte med. Kvinnornas inträde på andra områden i samhällslivet kunde också med fördel ha beaktats, liksom deras kulturella och ideologiska verksamhet – Selma Lagerlöf och Astrid Lindgren är ett par prominenta exempel.

Kvinnors endast gradvis utökade rättigheter till utbildning, alltifrån folkskola till universitet och yrkesverksamhet på olika områden, är också en historia att berätta som går ända in i nutid. Det dröjde länge, innan kvinnor vann rätten att bli till exempel poliser eller präster. Här finns också många pionjärer att nämna. Området vetenskapliga upptäckter ägnas stort utrymme, trots det är till exempel inte Marie Curie nämnd.

Men viktigast av de samhällsområden som försvinner i framställningen är nog barnen. Barn nämns sällan, i så fall främst som barnarbetare och där ofta som pendanger till kvinnor. En marginalnotis tar också upp det barnkorståg som påven organiserade år 1212. Men barns liv och överlevnad, vård och uppväxtförhållanden finns inte behandlade, flickors och pojkars olika villkor inte heller. När kvinnor som långt fram i tiden hade ensamansvar för barnens vård utelämnas, försvinner också barnen ur historien. Ensamma kvinnor nämns på ett par ställen, men de historiskt hårda förhållandena för ogifta mödrar och utom äktenskapet födda barn tas inte upp.

Lärarhandledning *Människan genom tiderna*

Jag har också översiktligt gått igenom lärarhandledningen till *Människan genom tiderna*.¹ Den omfattar 207 sidor i fem olika avdelningar: ”Att undervisa i historia kurs A (s. 3–21), ”Historisk metod” (s. 23–28), ”Studieuppgifter” (s. 29–90), ”Fördjupningsuppgifter” (s. 91–150) och ”Historiska kartor (s. 151–207). Lärarhandledningen uppvisar i stort samma manliga överrepresentation och manliga världsbild som läroboken.

Att undervisa i historia kurs A

Den inledande avdelningen ”Att undervisa i historia kurs A” presenterar bokens uppläggning, diskuterar kursplanen, ger anvisningar för planering av kursen tillsammans med eleverna och tar slutligen upp redovisningsformer. Kvinnor, män och jämställdhet berörs på ett ställe i kommentarer till kursplanen. Man påpekar där att kursplanen understryker vikten av att i undervisningen ta upp ”det relativa i historieskrivningen” genom att peka på ”olika grupperingars skilda perspektiv på historien: män och kvinnor, olika generationer, olika samhällsklasser osv.”² Här erinrar författarna om att kursplanen tidigare tagit upp betydelsen av att se historieskrivningens tidsbundenhet, och hävdar att kursplanen är just ett exempel på denna. Jag kan här inte låta bli att fråga mig om författarna också något reflekterat över sin egen tidsbundenhet och hur den ser ut.

Lärarhandledningens förslag på tänkbara ämnen för olika redovisningsformer är av intresse för en jämställdhetsgranskning. För

¹ Berglund, Lars & Widing, Dick, *Människan genom tiderna. Historia för gymnasiet. A-kursen. Lärarhandledning*. Natur och Kultur 1999.

² Berglund-Widding, s. 11.

uppsatser anges tre slag av lämpliga typer: berättande, utredande och argumenterande. Som exempel på berättande uppsatsämne ges ”En karolin berättar”, ”Med Columbus och Santa Maria mot en ny värld” och ”En promenad i antikens Rom”. Då bör man kanske veta, att avsnittet ”Livet i kejsartidens Rom” i huvudboken enbart och uttalat handlar om den manlige romaren (*Människan genom tiderna*, s. 35–36). Som utredande ämnen föreslås ”Kyrkan under medeltiden”, ”Upplivningsidéerna och det moderna Europa” och ”Nationalismens betydelse under 1800- och 1900-talen” – också här koncentrerar sig huvudboken på manliga företrädare. Som argumenterande ämnen föreslås slutligen ”Athens demokrati – ett föredöme för oss”, ”Karl XII – en utpräglad internationalist”, ”Industrialiseringen – den viktigaste förändringen i människans historia” (s. 19–20).

Lämpliga ämnen för en *estraddebatt* exemplifieras med följande: ”Kontroversiella personer som Karl XII eller Napoleon”, ”Klassiska forskningsproblem som Romarikets fall” och ”Olika historiesyn, idealism kontra materialism” (s. 21).

Dramatiseringar kan göras av ämnen som ”mordet på Caesar; Gustav Vasa och diskussionerna på Västerås riksdag 1527; Gustav II Adolf vid landstigningen på Usedom, sommaren 1630; Karl XII i skyttegravarna vid Fredrikstens fästning, 30 november 1718; tyska regeringens diskussioner efter skottet i Sarajevo, och slutligen svenska samlingsregeringens diskussioner kring midsommar 1941” (s. 21).

Som ämne för en *inlevelseintervju* föreslås: ”En sjuklig och ledbruten Gustav Vasa får på sin ålders höst svara på frågor om sina äktenskap, sina barn, tillståndet i nationen och sin ungdoms äventyr” (s. 21). Kanske hade ett ”drottningperspektiv” här varit intressant? Detta särskilt som Gustav Vasa anklagats för att ta livet av sin första maka, Katarina av Sachsen-Lauenburg, och det också berättas att hans tredje maka Katarina Stenbock som 16-åring kände stark motvilja inför äktenskapet med den då 56-årige kungen.

Jag har här redovisat samtliga föreslagna ämnen, och det går enkelt att konstatera, att de inte innehåller något kvinnoperspektiv och att de också i stor utsträckning måste sägas stå för ett stereotypt mansperspektiv med inslag av våld.

Historisk metod

Avdelningen "Historisk metod" visar ett liknande mönster, tvärs igenom de olika avsnitten med rubrikerna: "Vad är historia?", "Varför läser vi historia" och "Hur arbetar en historiker". Det inledande avsnittet är historiografiskt och nämner en rad prominenta namn, alla män (14 historieforskare och författaren Bertolt Brecht). Kunde inte åtminstone historikern Joan Scott ha funnit en plats här? I avsnittet om varför vi läser historia finns tre författarnamn – tre män (Marc Bloch, Vilhelm Moberg och Peter Englund). Särskilt intressant är kanske lärohandledningens exemplifiering av litteratur/litterära gestalter som inspirerar till historieintresse. Här finns verkligen en kvinna: Kristina från Vilhelm Mobergs utvandrarromaner. De övriga är män: Karl Oskar, Ivanhoe, Robin Hood, John Silver, kapten Blod och Hjortfot. Som ytterligare incitament till historieintresse anges Hollywoods filmer om de spanska och engelska kaparkrigen på 1500-talet och indiankrigen på 1800-talen (s. 24-25). I avsnittet om hur en historiker arbetar nämns också några män: Gustav Vasa, Sven i Isala, Peder Swart, Gustav III, hans mördare Anckarström och polismästare Liljensparre (s. 26). Två personer citeras: Erik Gustaf Geijer och L P Hartley (s. 27-28).

Verk av femton historiker nämns i litteraturförteckningarna till avdelningen "Historisk metod" (s. 26, 28). En är kvinna: Birgitta Odén, professor i Lund och faktiskt själv historisk, i och med att hon är den första kvinnliga professorn i historia i Sverige, utnämnd år 1965.

Studieuppgifter

Avdelningen "Studieuppgifter", som är lärohandledningens mest omfattande del, ger för hela boken förslag på dels faktafrågor, dels ämnen som kan användas för analys och diskussion (s. 29-90). Rubriker och underrubriker följer i det stora hela huvudboken. I inledningen till varje delavsnitt står så kallade nyckelord, dvs. begrepp och personer som är centrala för förståelsen av perioden eller företeelsen i fråga. Nyckelorden är sammanlagt närmare 900. De flesta är "opersonliga" till sin karaktär, men en del är knutna till kön. Fem sådana är knutna till kvinnor: hetär (s. 32), häxa (s. 48), suffragetter (s. 71), National Organization of Women – USA (s. 82)

och ”järnlady” (s. 84). Dessutom finns ordet ”jämställdhet” (s. 86), som ju bör gälla både kvinnor och män. Av nyckelorden är 90 knutna till män eller manliga befattningar. Här exemplifierar jag dem med var femte i tidsföljd: Hoplit (fotsoldat), diktator, storvasall, Benedikt, mästare, kansler, Magnus Eriksson, humanisterna på 1500-talet, whigs, tjänstadel, riksämbetsmän, riksdrots, bildningsborgare, junker, Darwin, caudillos (”diktatorer”), Duce, Trumandoktrinen, shahen.

Liksom i huvudboken finns underrubriken ”Kvinnan under medeltiden” (s. 41). I övrigt ägnas få av de många faktafrågorna och analys/diskussionsämnena åt kvinnor. För svensk historia är förhållandet likartat med huvudboken: Inga svenska kvinnor nämns vid namn efter år 1700, skildringen av den svenska demokratiseringsprocessen utelämnar kvinnor, kvinnorörelsen i Sverige nämns inte, jämställdhet finns inte med i frågekatalogen till avsnittet om Norden efter andra världskriget, och kvinnor finns där endast omnämnda under en delfråga som också behandlar annat (s. 86). Endast ifråga om två mäktiga kvinnor, regerande drottningar, problematiseras kön. Om farao Hatshepsut frågas vad som gör henne till en ovanlig person (s. 32) och samma fråga ställs om drottning Kristina ”På vilket sätt var Kristina en ovanlig kvinna?” (s. 57). I övrigt ställs frågor om kvinnans ställning – dålig? förbättrad? försämrade? Det gäller för Egypten, Grekland och Rom, där det också frågas mer specifikt om till exempel Aspasia och: ”Vilken funktion hade hetärerna?” (s. 33). Frekvensen frågor om kvinnor är låg, och kvinnor innefattas inte i mer generella frågor. Ett par exempel: Av 78 frågor under rubriken ”Den äldre medeltiden” berör en specifikt kvinnor och gäller varför den ”toppiga hatt” två kvinnor bär på en bild ”väckte ilska hos moralens väktare” (s. 40). När i samma avsnitt tio frågor ställs under rubriken ”Kyrkan och samhället” nämns ”munkar och nunnor”, i övrigt nämns bara män: biskopen i Rom, patriarken av Konstantinopel, Benedikt av Nursia, ”världsliga furstar”, ”kyrkans män” (s. 39).

Frekvensen frågor om kvinnor blir högre under nästa rubrik, ”Högmedeltiden”, som också är det avsnitt i vilket flest frågor om kvinnor ställs. Av 73 frågor ställs där sju om kvinnor, varav fem faktafrågor under rubriken ”Kvinnan under medeltiden” och två analysfrågor. Faktafrågorna gäller kvinnans förmodat försämrade ställning efter Romarrikets fall, varför ”kyrkans män beskrev kvinnan som listig och svekfull”, och hur adelskvinnor, borgarkvinnor och bondkvinnor levde och arbetade (s. 41). Analysfrågorna gäller

just den "tudelade" synen på kvinnan under medeltiden, men också om kvinnan verkligen var så diskriminerad som det påstås (s. 42). I övriga frågor är kvinnor frånvarande. För avsnittet "Senmedeltiden", slutligen, ställs endast en fråga – av 42 – om en kvinna. Det är Jeanne d'Arc (s. 44), stavad "Jean". Att hon är kvinna problematiseras inte.

Under rubriken "Norden 1719–1815" finns 59 frågor. Ingen av dem nämner eller berör kvinnor. Ingen kvinna nämns heller i de 32 frågorna till avsnittet "Norden 1815–1917". Möjligen skulle de kunna tas upp i frågan "På vilket sätt löstes frågan om rösträtten?" (s. 74), men nu genomfördes ju faktiskt inte allmän rösträtt förrän år 1921. Samma förhållande gäller de 18 frågorna för avsnittet "Norden under mellankrigstiden". Ingen fråga gäller uttalat kvinnor, och det är svårt att finna någon som i övrigt berör kvinnor. För avsnittet "Norden", som behandlar tiden från andra världskriget och framåt, står dock "jämställdhet" bland nyckelorden och sista delen av en av de 29 frågorna lyder: "Hur förbättrades kvinnans ställning?" (s. 86). Gissningsvis menar man, att jämställdhet ska kunna tas upp i samband med de frågor som gäller "s.k. välfärdssamhälle" (s. 86).

Fördjupningsuppgifter

Avdelningen "Fördjupningsuppgifter" visar samma mönster. Ett större avsnitt bär rubriken "Den otrogna hustrun" och återberättar ett rättsfall i Aten (s. 97–101). Ett par av följdfrågorna gäller kvinnors ställning. I avsnittet "Kärlek på medeltiden" nämns kvinnliga trubadurer (Beatriz de Dia och Marie France), och Christine de Pisan citeras (s. 109). Mindre utrymme ägnas åt fördjupningsuppgiften "Medeltida kvinnor", som för första gången nämner Hildegard av Bingen, detta tillsammans med den heliga Birgitta (s. 104–105). Birgitta ägnas också utrymme under rubriken "Ett svenskt helgon" (s. 112). Längre fram i tiden blir fördjupningsuppgifter som rör kvinnor färre, med undantag av drottningar som Elisabet I, Kristina och Katarina II. Kvinnor lyser också med sin frånvaro i avsnitten om upplysningsfilosoferna. I samband med franska revolutionen finns fördjupningsuppgifter om "Axel von Fersen och Marie Antoinette", om Charlotte Corday och Olympe de Gouges (s. 132). Om de Gouges som ju skrev en deklARATION om kvinnans medborgerliga rättigheter står det: "Under revolutionen

kämpade hon för mänskliga rättigheter – även för kvinnorna” (s. 132). I en fördjupningsuppgift om ”Segraren vid Trafalgar” finns frågan: ”Vilken roll spelade, Emma, lady Hamilton i hans liv?” (s. 133).

Till skillnad från huvudboken tas kvinnor upp i samband med ideologier; under rubriken ”Ideologierna” finns en fördjupningsuppgift om ”Kvinnor med revolutionära idéer” (s. 135). Där nämns Flora Tristan, Louise Aston, Louise Otto och Sofie Sager. Sager är för övrigt den enda svenska kvinna som nämns vid namn under perioden 1700 till nutid. ”Florence Nightingale – soldaternas ängel” ägnas också en fördjupningsuppgift (s. 136). Ingenting nämns eller frågas dock om hennes betydelse för tillkomsten av sjuksköterskeyrket och uppbyggnaden av en sjuksköterskeutbildning i Storbritannien.

Avsnittet ”Norden 1815–1917” har en enda fråga om kvinnor. Den finns under rubriken ”De liberala idéerna slår igenom i Sverige” och lyder: ”På vilket sätt fick kvinnorna större frihet och förbättrade möjligheter?” (s. 141). Kvinnor nämns dock inte i samband med de olika folkrörelserna eller under avsnittet ”Sverige demokratiseras”, där rösträtten utvidgning 1907–1909 nämns med följdfrågan: ”Vilka begränsningar fanns därefter i rösträtten?” (s. 140). Det är sista gången ordet rösträtt finns med i fördjupningsuppgifterna. Följande uppgift behandlar ”Staaff, Branting och Lindman”, som beskrivs som ”förgrundsgestalter för det demokratiska genombrottet” (s. 140). Det var de förvisso, men kanske någonstans någonting kunde ha nämnts om kvinnors betydelse för detta genombrott och om den allmänna rösträttens genomförande. *I de återstående fördjupningsuppgifterna, som omfattar tio och en kvarts sida, nämns ingen kvinna vid namn vare sig i allmän eller nordisk/svensk historia, däremot cirka 40 män.*

Historiska kartor

Den återstående avdelningen i lärohandledningen består av kartor, som på något undantag när har som utgångspunkt förändringar i olika länders gränser genom historien. Det medför, att den inledande texten och ett frågeavsnitt (sammanlagt 27 sidor) i huvudsak ägnas krig och deras resultat. I avsnittet nämns två kvinnor, drottning Margareta (s. 155), och, för första gången, kejsarinnan Maria Teresia av Österrike (s. 159) samt cirka 106 män.

Man kan i och för sig finna det märkligt att andra mäktiga regerande drottningar inte nämnts. Men det som närmare kan diskuteras är själva kartavsnittets innehåll. Tre kartor – över det svenska järnvägsnätets utbredning – behandlar inte gränser och gränsförändringar och därmed inte krig. Men kartor över andra företeelser och med andra frågor är tänkbara och borde diskuteras.

Tre andra läroböcker

Är *Människan genom tiderna* representativ? Finns det inte andra läroböcker i historia, där kvinnor spelar en roll och där jämställdhetens historia ägnas en uppmärksamhet som motsvarar läroplanens och kursplanernas krav? En genomgång av grundskoleböckerna *Sofi Historia* och *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* samt gymnasieboken *Alla tiders historia* ger vid handen, att det dock knappast rör sig om annat än gradskillnader.

Kvinnonamn i register

En granskning av antalet namn i böckernas register visar att registret i *Sofi Historia* innehåller sex kvinnor och cirka 150 män. Kvinnorna är Jeanne d'Arc, Kristina, Katarina den stora, Marie Antoinette, Charlotte Corday och Indira Gandhi. Drottning Kristina är alltså den enda svenska kvinna som nämns. I registret till *Alla tiders historia*, där registret till skillnad från i *Människan genom tiderna* omfattar namn i såväl text som bildtexter, finns 23 kvinnor och strax över 300 män. Registret till *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* omfattar också namn i både text och bildtexter, men det visar dessvärre vid en kontroll luckor i förhållande till texten. Där finns i registret 19 kvinnor och 245 män. Procentalen namngivna kvinnor av totala antalet namn i registren blir knappt fyra procent för *Sofi Historia*, sju procent för *Alla tiders historia* och sju procent för *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*.

Svenska kvinnonamn: 1700-talet och framåt

Kvinnonamn från de senaste århundradena i Sverige är få i registren, trots att man kunde vänta sig motsatsen allt eftersom kvinnorna fick ökade medborgerliga rättigheter och större möjligheter att synas i samhällslivet.

Grundskoleboken *Sofi Historia*

I grundskoleboken *Sofi Historia* finner man alltså bara en svensk kvinna i registret över huvud taget, drottning Kristina som levde på 1600-talet.

Grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*

I registret till *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* finns följande svenska kvinnor nämnda från 1700-talet och framåt: Ulrika Eleonora (1700-talet), under 1800-talet nämns ingen kvinna, under 1900-talet Kerstin Hesselgren, Anna-Greta Leijon, Anna Lindh, prinsessan Madeleine, Silvia Sommerlath och kronprinsessan Victoria. Summa sju kvinnor. Kerstin Hesselgren finns på bild i egenskap av Sveriges första riksdagskvinna, Anna-Greta Leijon tas upp därför att ett attentat planerades mot henne och Anna Lindh nämns därför att hon blev mördad – något om Leijons respektive Lindhs politiska insatser och betydelse sägs däremot inte.

Männen i registret från denna tid är betydligt fler: från 1700-talet och framåt är 51 svenska män nämnda. För 1900-talet är de: Alfred Nobel, Gustaf V, Arvid Lindman, Karl Staaff, Hjalmar Branting, Hjalmar Hammarskjöld, Sven Hedin, Charles Lindbergh, Ernst Rolf, Per Albin Hansson, Torgny Segerstedt, Gustaf VI Adolf, Tage Erlander, Eyvind Johnson, Harry Martinsson, Dag Hammarskjöld, Carl XVI Gustaf, Olof Palme, Thorbjörn Fälldin, Gösta Bohman, Per Ahlmark, Björn Borg, Ingvar Carlsson, Carl Bildt, prins Carl Philip och Göran Persson. Man kan fundera över urvalet män jämfört med tänkbara kvinnor. Gösta Bohman, partiledare och ekonomiminister, är till exempel nämnd men inte Karin Söder, den första kvinnliga partiledaren för ett riksdagsparti, därtill en av världens första kvinnliga utrikesministrar. Män av olika kategorier är nämnda: inom litteratur, idrott, nöjesliv, äventyr och upptäcktsresor. Men inga kvinnor – varför inte Selma Lagerlöf, Astrid Lindgren eller Kerstin Ekman, varför inte Carolina Klüft eller Kajsa Bergqvist osv. Torgny Segerstedt är värd att nämna men kanske också Inga Thorsson och hennes kamp mot kärnvapen? Alva Myrdal?

Gymnasieboken *Alla tiders historia*

Alla tiders historia har med några svenska kvinnor från 1700-talet och framåt. I texten finns från 1700-talet Ulrika Eleonora och Anna Maria Lenngren, från 1800-talet kvinnosakskvinnan Anna Retzius och från 1900-talet Elise Ottesen-Jensen och Alva Myrdal. Fredrika Bremer finns inte med, men däremot nämns Fredrika Bremerförbundet och Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt. Bland illustrationerna finns tre av kvinnliga konstnärer från 1800-talet: Maria Röhl, Josabeth Sjöberg och Hildur Hult. Maria Röhl's teckning föreställer författarinnan Wendela Hebbe. Från 1900-talet finns ett fotografi på fyra namngivna småföretagare och invandrarkvinnor: Elizabeth Ceesay, Hayedheh Schafti, Zahra Khodabakhshi och Miriam Bazargani (s. 375).

Det är ett bra grepp att återge konstverk av kvinnliga konstnärer, och i samband med det presentera dem. Maria Röhl, med mer än 1 600 efterlämnade porträttbilder, framstår som en föregångare till senare tiders kvinnliga fotografer (s. 201). Musiklärarinnan Josabeth Sjöbergs genrebilder från 1800-talets Stockholm är väl kända (s. 198). Också Hildur Hult kunde ha förtjänat en presentation. Hon studerade vid Konstakademin. År 1899 belönades hon med kunglig medalj för just den bild som finns i boken. Den heter "Agitation" och föreställer en socialistisk agitator på en byggarbetsplats i Stockholm, där för övrigt också arbetande kvinnor finns med (s. 246). Tavlans var helt ny i sin genre, och det bidrog till belöningen. Men kvinnor från senare delen av 1900-talet saknas för svensk del i registret till *Alla tiders historia*.

För perioden 1700-talet och framåt nämns 50 svenska män, från 1900-talet Karl Staaff, Hjalmar Branting, Oscar II, Gustav V, Hjalmar Hammarskjöld, Nils Edén, Verner von Heidenstam, Curt Weibull, Carl Milles, Sven Hedin, Ivar Kreuger, Gunnar Myrdal, Per Albin Hansson, Tage Erlander, Ernst Wigforss, Bertil Ohlin, Olof Palme, Ingvar Carlsson, Georg Borgström, Thorbjörn Fälldin, Carl Bildt och Göran Persson.

Kvinnonamn i register allmän historia

Kvinnonamnen i registren från den allmänna historien är få och ibland helt frånvarande för långa tidsperioder som framgår av genomgången nedan.

Grundskoleboken *Sofi Historia*

Som redan sagts innehåller registret till grundskoleboken *Sofi Historia* endast fem kvinnonamn från den allmänna historien.

Grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*

Kvinnor från den allmänna historien är i *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*: Hatschepsut, Nefertiti, Kleopatra, filosofen och matematikern Hypatia, kejsarinnan Teodora, Elisabet I, drottning Victoria, Emmeline Pankhurst, Eva Braun och Indira Gandhi. Boken har därmed den bästa representationen av kvinnor för Egypten och Antiken, ett faktum som förstärks av omnämmandet av gudinnan Pallas Athena, Ariadne från Theseusmyten och Lysistrate från Aristofanes skådespel. Längre fram i tiden är kvinnonamnen få, och för långa epoker helt frånvarande.

Presentationerna av kvinnorna är i ett par fall märkliga. Om Hypatia heter det "den vackra Hypatia" (s. 72). Vacker var hon kanske, men varför kommenteras då inte övriga filosofers och vetenskapsmäns utseende i boken? De sätt Kleopatra och Teodora presenteras på är anmärkningsvärda. I bokens text omtalas hur enligt myten Kleopatra för att försöka träffa Caesar smugglades in inrullad i en matta. Berättelsen beledsagas av en teckning där en lättklädd Kleopatra på rygg på en matta insmickrande sträcker sig mot Caesar (s. 90). "Kärlek vid första ögonkastet?" lyder bildtexten. Kejsarinnan Teodora presenteras i en bildruta, där texten talar om att hon från början arbetade på cirkus: "I ett bejublat stripteasenummer låg hon naken på scenen, endast täckt av en hög med vetekorn, som två dresserade gäss åt upp" (s. 111). Vad denna upplysning har att göra med att hon senare träffade och gifte sig med kejsar Justinianus kan man fråga sig. Både den fantiserade bilden av Kleopatra och berättelsen om Teodora framstår som sexistiska och förnedrande, och det är svårt att förstå, hur författarna och förlaget har kunna ta in dem i en lärobok för grundskolans högstadium.

Gymnasieboken *Alla tiders historia*

I *Alla tiders historia* finns för den allmänna historien följande kvinnor med i registret: helgonet Lucia – den enda namngivna kvinnan för forntid och antiken, Jeanne d'Arc, Elisabeth I, Maria

Stuart, Marie Antoinette, kejsarinnan Joséphine av Frankrike, Katarina den stora, drottning Viktoria, Sophie av Österrike (mördad i Sarajevo tillsammans med maken Franz Ferdinand 1914), Josephine Baker och Golda Meir. Två av kvinnorna är icke-regerande drottningar eller motsvarande (Marie Antoinette och Sophie).

Närläsning av böckernas innehåll

Vad ger då en mer ingående analys av de tre läroböckerna? Min genomgång börjar med grundskoleboken *Sofi Historia* som till dels skiljer sig från de övriga granskade böckerna.

Grundskoleboken *Sofi Historia*

Ser man till hur innehållet är strukturerat påminner *Människan genom tiderna*, *Alla tiders historia* och *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* om varandra, medan *Sofi Historia* är annorlunda uppbyggd med först en del som behandlar den allmänna historien, därefter ett avsnitt med den svenska historien. *Sofi Historia* innehåller rutor med citat, detaljuppgifter och också uppiktade berättelser, som ska belysa någon del av historien. Förutom rubriker finns "ledord" i kanten. Boken har också särskilda texter för varje avsnitt med rubrikerna "För dig som vill veta mera", "För dig som vill repetera" och "För dig som vill gå vidare".

Frånvaron av kvinnor i registret motsvaras av frånvaro i boken. Kvinnor förekommer främst i egenskap av härskare – Katarina den stora ägnas intresse. I övrigt behandlas kvinnorna med förkärlek i de uppiktade berättelserna i rutor, och förekommer så gott som aldrig i huvudtexten. En sådan ruta beskriver en neandertalkvinnas besvärliga förlossning – neandertalkvinnorna hade trånga bäcken, får man veta (s. 11). En annan ruta tar i vaga ordalag upp kvinnors förhållanden i Aten (s. 39). Längre fram får man veta, att "De romerska kvinnor som var ogifta, de s k matronorna" inte var "lika bundna vid hemmet som kvinnorna i Aten" (s. 59). Men matronor benämndes ju i Rom *gifta* äldre kvinnor. Längre fram finns ännu en uppiktad berättelse, om en flicka och hennes mormor som anklagas för att vara häxa, återigen utan egentligt faktaunderlag.

Arbetsuppgifterna tar sällan upp kvinnor, men ifråga om Katarina den stora ges uppgiften att presentera "denna 'märkliga'

kvinnor” (s. 94). Den industriella revolutionen har, verkar det, enbart berört män (s. 95–106). I avsnittet om franska revolutionen tematiseras en kvinna, Charlotte Corday, i tre berättelserutor om hennes barndom, uppfostran i kloster och mordet på Marat. Det senare illustreras med en teckning av en kvinna som triumferande lyfter ett avhugget huvud på en stång (s. 112, 116, 118). Marie Antoinette, hennes ”slösaktiga leverne” och förhållande med Axel von Fersen, finns också med i avsnittet om franska revolutionen (s. 125). I ett avsnitt längre fram om slaveriet och amerikanska inbördeskriget nämns författarinnan Harriet Beecher Stowe och Onkel Toms stuga (s. 174).

Den svenska delen av *Sofi Historia* följer samma mönster. Drottning Kristina ägnas uppmärksamhet (s. 213). Den uppdiktade berättelsen ”Gifta sig på 1600-talet” visar möjligen fantasi, men författaren berör inte den dåtida lagstiftningen om äktenskap och det vigselceremoniel som gällde under perioden (s. 214–215). En sådan kunskap skulle annars ha kunnat ge viktiga insikter i hur det juridiska och ekonomiska förhållandet mellan kvinnor och män reglerades via äktenskapet och hur 1693 års vigselceremoniel socialt konstruerade kön – kvinnan är skapad för mannens skull och inte tvärtom. Därmed är det slut på det intresse boken ägnar kvinnor, förutom en upplysning om häxprocesser under rubriken ”För den som vill gå vidare” (s. 240).

Märkligt nog tematiseras inte demokratiseringsprocessen och allmänna rösträttens genomförande någonstans – det närmaste man kommer är i en passus i den svenska delen: ”En liberal regering under ledning av statsminister Karl Staaff drev tillsammans med arbetarrörelsen frågor kring ett mer demokratiskt styrelseskick.” (s. 231). Mot detta kan man ställa, att första världskriget ägnas inte mindre än 12 sidor (s. 134–145). *Sofi Historia kan knappast sägas fylla något kriterium, när det gäller kvinnor, män och jämställdhet.* Det förefaller däremot befogat att ställa frågor om bokens förhållningssätt till våld och krig. Det verkar som om författaren vill skapa spänning och sensationisering i skildringen av krigen, men koncentrationen till krigsförloppen och hur de återges gör det enligt min bedömning tveksamt, om boken här motsvarar vare sig läroplanens eller kursplanens krav på människosyn.

Grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*

Uppläggningsen i *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* är kronologisk. I kronologin finns separata kapitel om svensk historia inlagda. Kapitlen har inledningar som ska fånga centrala frågeställningar och kapitlen avslutas med sammanfattningar, under rubriken ”Direkt”. Sammanfattningen ska lyfta fram kapitlets viktigaste kunskapsmål och kunna användas för repetition och som underlag för en baskurs. Till de olika avsnitten finns ett stort antal arbetsuppgifter.

I innehållsförteckningen finns en enda rubrik som tar upp en kvinna: ”Drottning Margareta och den nordiska unionen”. Dessutom finns några underrubriker i boken: ”Kvinna i Rom” (s. 102), ”Hur levde kvinnorna” (i avsnittet ”Araberna”, s. 120), ”Första kvinnliga prästerna” (s. 439), ”Kvinnlig tronföljd” (s. 449) och ”Indira Gandhi” (s. 476). Kvinnors och flickors förhållanden finns också särskilt behandlade under ett par andra rubriker, till exempel ”Giftermålet” (i det gamla Egypten, s. 31) och ”I skolan”, (i antikens Grekland, s. 56–57).

I två underrubriker ingår termen ”jämställdhet”: ”Mot ökad jämställdhet” (s. 292), och ”Kriget ökar jämställdheten” (s. 411). Båda hänför sig till svensk historia. Den första texten tar upp kvinnors ökade rättigheter och möjligheter genom arvslagstiftningen år 1845, skråtvångets upphörande år 1846 och ogifta kvinnors myndighet vid 25 års ålder år 1863. Deras tillträde till nya utbildningar och yrken berörs också. Förklaringen att reformerna huvudsakligen skulle ha införts för att ogifta mödrar skulle få möjlighet att försörja sig är tilltalande, men knappast korrekt. I riksdagsdebatterna gällde det främst borgar-, präste-, och adelsståndets döttrar och deras möjligheter till arbete. Texten under den andra rubriken gäller, att kvinnorna under beredskapen under andra världskriget gick in och tog över de inkallade männens arbeten, att detta skulle vara något nytt och att det positivt skulle ha påverkat jämställdheten. Avsnittet illustreras med en kvinna som lyfter en jordtorva med hjälp av en grep, en syssla som förvisso inte var ny för kvinnor i jordbruket. Att kvinnor tog över mäns arbete under krig eller deras bortovaro, är ett viktigt påpekande, som gärna kunde ha aktualiserats tidigare i boken, till exempel i samband med männens frånvaro under trettioåriga kriget.

I registret finns fem hänvisningar under uppslagsordet: ”kvinna” – i Egypten, i Grekland, i islam, i Norden och i Rom. Dessa hänför sig samtliga till tidiga perioder i historien: antiken, vikingatiden,

medeltiden. Kvinnorörelser finns inte med som uppslagsord, däremot ”suffragetter”. Inga kvinnoorganisationer finns med i registret. Emmeline Pankhurst och Kerstin Hesselgren finns i registret, däremot inte till exempel Mary Wollstonecraft och Fredrika Bremer.

13 av 19 sammanfattningar nämner ingen kvinna

I inledningen markerar författarna den centrala roll ”Direkt”-sammanfattningarna har i boken. De är vanligen 1–2 sidor löpande text, rikligt illustrerade och med tidslinjer. Totalt finns 19 sådana sammanfattningar, alltifrån ”På jakt efter våra förfäder” (s. 14–15) till ”Sverige efter 1945” (s. 452–453). Slutavsnitten i boken, som behandlar ”Konflikter – lösta och olösta” (s. 454–465) och ”Jättarna – Kina och Indien” (s. 466–479), saknar ”Direkt”-sammanfattningar. Den första ”Direkt”-sammanfattningen inleds med ett kvinnoinslag – ”Lucy”, den första människan, och en bildsekvens där bilder av kvinnor illustrerar människans utveckling fram till idag med tillbehören käpp, stenredskap och eld, korg (?) och spjut, och slutligen, mobil och axelväska. I fortsättningen blir kvinnor dock mer sällsynta på bilderna till sammanfattningarna. Huvudperson på en bild är bara tre: drottning Margareta (s. 149), en tecknad arbetarkvinna med sitt barn under franska revolutionen (s. 222) och riksdagskvinnan Kerstin Hesselgren (s. 412).

Det är också nästan bara män som nämns i ”Direkt”-sammanfattningarna, 82 män mot 5 kvinnor (Kleopatra, heliga Birgitta, Margareta, Kristina och Anna Lindh). Det gör 6 procent, dvs. en lägre andel kvinnor än andelen kvinnonamn i bokens register.

Kvinnor nämns inte på fler ställen i ”Direkt”-sammanfattningarna än att de kan återges här. ”Lucy” används ju som en utgångspunkt för en snabbskildring av människans utveckling. Kvinnornas ställning i antikens Grekland och Rom presenteras och kommenteras (s. 75). Den negativa bilden av kvinnans ställning i Grekland kunde dock ha modifierats, som framgår av upplysningar om kvinnornas starkare ställning i Sparta som ges i själva kapiteltexten (s. 49–50). Två kvinnor nämns i ”Direkt”-sammanfattningarna till ”Många tusen år i Sverige”: drottning Margareta och den heliga Birgitta (s. 149). Drottning Kristina finns med i avsnittet ”Sverige under 1500- och 1600-talen” (s. 187). Uppgifter om kvinnors ökade

rättigheter och möjligheter i Sverige under 1800-talet finns med under rubriken ”Sverige under 1800-talet” (s. 301).

”Direkt”-sammanfattningen ”Sverige 1900–1945” nämner allmänna rösträttens genomförande (s. 412), samt hävdar att kvinnor i städerna under andra världskriget sågs sköta arbeten som tidigare nästan bara män haft. Kriget skulle på detta sätt ha bidragit till att fler kvinnor arbetade utanför hemmet och det i sin tur ledde till ökad jämställdhet (s. 413). Man vill gärna tillägga att detta också gällde kvinnorna i jordbruket, som också tog över de inkallade männens jobb, och att jordbrukets kvinnor förutom sitt eget arbete genom hela historien normalt tagit över också männens arbete vid krig och kriser. Mordet på Anna Lindh nämns under rubriken ”Sverige efter 1945” (s. 453). Där nämns däremot ingenting om kvinnorörelsen, de många jämställdhetsreformerna och den ökade jämställdheten under samma period, en utveckling som ju Anna Lindh för övrigt väl representerade.

I några fall finns alltså kvinnor med på bild, men i 13 av de 19 ”Direkt”-sammanfattningarnas text nämns inga kvinnor. I den allmänna historien försvinner de helt efter antikens slut. Endast i två av ”Direkt”-sammanfattningarna kommenteras kvinnors arbete och liv, eller diskuteras jämställdheten mellan könen. I själva kapiteltexten lämnas ibland utrymme åt kvinnor, till exempel i avsnittet om den industriella revolutionen. Där citeras en kvinnlig industriarbetare om hur hon ser på sina arbetsförhållanden i England i början av 1800-talet (s. 242). Där finns också de kvinnliga textilarbetarna med i avsnittet om den tekniska utvecklingen inom textilindustrin (s. 231–232). Men både i jämförelse med själva kapiteltexten och med registret verkar det som om kvinnor och jämställdhet tappar i betydelse i ”Direkt”-sammanfattningarna.

Arbetsuppgifter om 104 män och en kvinna

Under rubriken ”Uppgifter”, som i anslutning till enskilda avsnitt dyker upp 98 gånger i boken, finns frågor och ämnen för redovisning och diskussion. Liksom ”Direkt”-sammanfattningarna måste de ses som centrala – det är här eleverna repeterar det väsentliga, bearbetar och använder sina kunskaper. I allmänhet rör det sig om 3–5 frågor; sammanlagt alltså ett betydande antal. Många av uppgifterna är allmänt formulerade. Jag uppskattar att sammanlagt cirka 16–17 av frågorna tar upp kvinnor och/eller jämställdhet.

I många arbetsuppgifter nämns också, eller efterfrågas, enskilda personers namn, och det ger en säkrare grund för beräkningar.¹ I arbetsuppgifterna finns totalt 104 namn på män, alltifrån Nebukadnesar till Gandhi, från Birger Jarl till Fredrik Reinfeldt. Men bara en kvinna. Om avsnittet om svensk medeltid ställs frågan: "Hur visade Margareta att hon var en skicklig politiker?" Det är med det resultatet ett understatement att påstå, att kvinnors roll i historien i *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* är liten och att den tycks mindre ju större vikt författarna tillmäter de aktuella texterna.

I skildringarna av ideologier, politiska rörelser och demokratiseringsprocesser för såväl svensk som allmän historia lämnas kvinnor minimalt utrymme. Utelämnandena av kvinnor, kvinnorörelse och jämställdhet i den allmänna historien under 1900-talet och framåt och i svensk historia från 1950-talet och framåt är anmärkningsvärda. Den allmänna rösträttens genomförande uppmärksammas i ett enda land: Sverige. Dess sena genomförande i Europa och på andra håll i världen tematiseras inte överhuvudtaget, inte heller kvinnors representation i parlament och regeringar.

Gymnasieboken *Alla tiders historia*

Behandlingen när det gäller kvinnor, män och jämställdhet i gymnasieböckerna *Alla tiders historia* och *Människan genom tiderna* påminner i mycket om varandra. Men i stället för marginalnotiser använder *Alla tiders historia* hela uppslag, där utrymme lämnas åt speciella presentationer och diskussioner. Inget av dessa berör kvinnor.

Inget huvudkapitel eller avsnitt tar heller särskilt upp kvinnor, men kvinnor finns med i fyra underrubriker: "Kvinnan i Athen" (s. 39), "Kvinnorörelsen" (s. 181), "Kvinnorna i hemmet och arbetslivet" (1800-tal; s. 241) och "Kvinnorna i välfärdssamhället" (s. 373–374). I texten finns ytterligare underrubriker som särskilt tar upp kvinnor: "Den heliga Birgitta" (s. 80–81), "Kristina, Karl X Gustav och högadeln" (s. 128–129), "Kvinnorna" (1800-tal; s. 200–201), "Medelklassens kvinnor" (s. 241–242), "Arbetarklassens kvinnor" (s. 242), "Kvinnorörelsen" (1800-tal; s. 249). Sammanlagt

¹ Frågorna för de i uppgifterna inte namngivna gäller: Den störste konstnären i antikens Grekland? Två författare i antikens Grekland? Hur fick Amerika sitt namn? Vem myntade begreppet "Peace in our time"? Namnen på kungarna i huset Bernadotte? Namnen på svenska statsministrar från år 1990 och framåt? Sammanlagt alltså 15 namn.

omfattar de särskilda kvinnoavsnitten 8 av 375 textsidor; det är ungefär samma proportion som i *Människan genom tiderna*. Dessutom finns kvinnor med i texten i en omfattning som jag sammanlagt uppskattar till cirka 5–6 sidor. Också för *Alla tiders historia* gäller att mansdominansen på de övriga sidorna är kompakt, och att det är få sidor där inte män finns med namn eller anonymt.

Hur omtalas kvinnor?

Men man måste undersöka inte bara *var* kvinnor nämns, utan också *hur* de omtalas, både i de särskilda avsnitten och i den övriga texten. Då kan konstateras att "genushistoriker" nämns i ett introducerande avsnitt och där omtalas också historikern som "hon" (s. 9). Avsnittet "Yngre stenålder – bondestenålder" nämner också kvinnor: "Jorden bearbetades därefter med en primitiv träplog som vi kallar årder. Att plöja med årder var för tungt för kvinnan. Hon har nu antagligen blivit hänvisad till att sköta hem och barn, medan mannen stod för försörjningen" (s. 23). Citatet visar på okunskap om förhållanden under stenåldern och framför allt om kvinnors insatser i jordbruket fram till våra dagar. En runsten finns på bild längre fram, och där framgår att den rests till minnet av en kvinna – Odendisa (s. 28). Det kommenteras med att runstenen är ovanlig eftersom den rests över en kvinna. Men så ovanliga var inte runstenar som kvinnor rest eller som rests över kvinnor. Kvinnor var ensamma, eller tillsammans med män, initiativtagare till mer än var fjärde runsten i Norden.²

I avsnittet om Grekland nämns att kvinnor var utestängda från den atenska demokratin (s. 36). Här finns också ett särskilt avsnitt om "Kvinnan i Athen" (s. 39). I avsnittet citeras vad tre män anser om kvinnor: Xenofon, Sokrates och en samtida till Demosthenes. Perspektivet framstår som mer manligt än kvinnligt. Xenofon tillbringar aldrig någon tid inomhus, för hans hustru är "fullständigt kompetent att själv sköta hushållet". Xenofon låter också Sokrates ställa frågan, om det finns någon som man känner och talar med mindre än sin hustru? Svaret blir: "Inte många." Och citatet från en samtida till Demosthenes "ger en antydning om att de athenska männen tillgodosåg en del av sina fysiska och känslomässiga kon-

² Ohlander, Ann-Sofie & Strömberg, Ulla-Britt, *Tusen svenska kvinnoår. Svensk kvinnohistoria från vikingatid till nutid*. Norstedts akademiska förlag, tredje upplagan 2008, s. 11–15.

takter med kvinnor utanför hemmet”. Här handlar det inte om vad kvinnor känner och tänker; perspektivet är manligt, det handlar om mannens världsbild och ”behov”. ”En kvinnorörelse för att ge kvinnor politiska rättigheter var otänkbar i antikens Athen”, heter det slutligen. Men hade inte Aspasia kunnat nämnas, hade inte Aristofanes Lysistrate kunnat säga något motsatt?

I ett avsnitt om förföljelser mot kristna nämns Lucia som en av de avrättade (s. 52). På vikingatiden hade kvinnor en stark ställning, heter det längre fram (s. 59). De kunde inte tvingas till äktenskap och hade rätt att skilja sig. Sedan blir en manlig ståndpunkt åter aktuell, när en forskare citeras: ”Man kan utan tvekan påstå, att utan kvinnornas ansvarstagande för hem och barn hade det aldrig blivit några vikingatåg.” I samband med en skildring av digerdöden nämns ”en hustru” (s. 68) och beteckningen hustru återkommer på flera ställen i boken. Jeanne d’Arcs insatser i hundraårskriget beskrivs (s. 71). Också den heliga Birgitta ägnas utrymme (s. 80–81). Någon problematisering av kön görs inte för någon av dem. Detsamma gäller drottning Margareta (s. 83–84) och drottningarna Elisabeth I och Maria Stuart (s. 112–113). Om drottning Kristina heter det, att hon inte ville gifta sig (s. 128). Men någon tänkbar orsak till hennes motvilja mot äktenskap tas inte upp, till exempel rädsla att förlora makt. Jean-Jacques Rousseaus kvinnosyn berörs kort: ”Enligt Rousseau var kvinnans plats i hemmet och hon skulle inte ägna sig åt politik” (s. 138). Men två meningar dessförinnan står det, att alla människor i naturtillståndet hade fri- och rättigheter som enligt Rousseau inte fick inskränkas.

Utan kvinnoperspektiv på Code Civil

För svenskt 1700-tal nämns Ulrika Eleonoras korta regering (s. 145). En kvinna nämns i samband med franska revolutionen, Marie Antoinette, och där finns också en bild på och kommentar till kvinnotåget till Versailles. (s. 165–166). Som delaktiga i revolutionen nämns ”hantverkare, butiksägare och arbetare och deras hustrur” (s. 167). Code Civil presenteras som en lagsamling ”som byggde på 1789 års idéer; allas likhet inför lagen och den privata egendomens okränkbarhet” (s. 168). Här saknas alltså kunskapen om kvinnans svaga ställning i Code Civil. I presentationen av de politiska ideologierna och deras framväxt saknas kvinnorörelsen; kvinnor nämns inte överhuvudtaget.

Kvinnorörelsen ägnas dock ett särskilt avsnitt längre fram (s. 181). Här nämns inga namn och egentligen finns inga fakta om just kvinnorörelsen, mer än att den första internationella kvinno-kongressen för kvinnors rättigheter hölls år 1878. Nattarbetsförbudets tveksamma följder för kvinnor tas upp; förbudet som skulle skona kvinnor från nattarbete innebar ju att de utestängdes från en del väslönlade arbeten och läroboksförfattarna påpekar att kvinnor nu inte tilläts arbeta som typografer, men kunde utföra tunga arbeten i sjukvården utan att någon protesterade. Under kriget rekryterades kvinnor till fabriker, står det också, och då fick kvinnorna visa att de klarade arbetsuppgifter som de "aldrig tidigare hade fått chansen att utföra". Men kvinnor har ju ständigt i historien tagit över mäns arbeten när det har behövts, under krig och andra omständigheter.

Avsnittet illustreras med en bild på en elegant klädd ung kvinna, som kör en hästräfsa. "Tjusiga tjejer har alltid fascinerat reklam-makarna", heter det i texten. Hästräfsan "gjorde jobbet mindre ansträngande för kvinnorna: den här eleganta kvinnan behövde minsann inte byta klänning, när det blev dags för slättergillet". En mer manlig än kvinnlig blick, kan väl tilläggas.

Att 1800-talskonstnärerna Josabeth Sjöberg och Maria Röhl presenteras i boken har jag nämnt tidigare; i anslutning till ett avsnitt om kvinnorna i Sverige under 1800-talet citeras också Anna Maria Lenngren. Änkors möjlighet att bli myndiga och bedriva hantverk och handel berörs. Ökningen av antalet ogifta kvinnor medverkade till att liberalerna år 1846 gav ogifta kvinnor samma möjligheter som män att bedriva hantverk, står det också, dvs. författarna syftar på skråtvångets upphävande. Däremot saknas uppgifter om ogifta kvinnors myndighet från 1863. Deras tillträde till nya utbildningar och yrken finns med längre fram i boken (s. 241). Att vissa kvinnor hade kommunal rösträtt – men inte kunde väljas till kommunala uppdrag – från år 1862 påpekas också (s. 202).

Kvinnors arbete

Ett avsnitt om medelklassens kvinnor upptas till stor del av ett citat om deras plikter mot mannen (s. 241–242). Kvinnligt tjänstefolk omtalas också – hembiträde, kokerska, barnjungfru, husa, piga. Dessa yrken beskrivs också som de vanligaste för arbetarklassens kvinnor (s. 242). Här nämns även kvinnors arbete i industrin, och

slutligen också, för första gången kvinnors arbete med mjölkhantering och mejeriindustri: ”Sedan gammalt var det kvinnor som stått för mjölkberedningen, smörproduktionen och osttillverkning.” Kvinnornas arbete här hade kunnat omnämnas tidigare – mjölkhushållning och mejeriprodukter tillhörde ju under många århundraden de väsentligaste inslagen i svensk såväl jordbruks- som industriproduktion och export.

Kvinnor eller kvinnorörelse tas inte upp i avsnittet om folk-rörelserna i Sverige, men finns med i ett avsnitt om kampen för parlamentarism och demokrati (s. 249). Här nämns ”Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt”, och dess insamling av hundratusentals namnunderskrifter vid två tillfällen, 1906 och 1913. Också ”Föreningen för gift kvinnas äganderätt omnämns”, liksom Anna Retzius, som grundade föreningen. Slutligen redovisas att denna förening gick upp i Fredrika Bremerförbundet år 1890. Längre fram omtalas arbetet för att genomföra ”allmän och lika rösträtt, också för kvinnorna” (s. 251), liksom att gift kvinna blev myndig år 1921. Under rubriken ”Folkhemmet” berättas att flickor år 1927 fick tillträde till statliga läroverk. Likaså omtalas behörighetslagen, som gav kvinnor rätt att söka och inneha statliga tjänster, men också att det gick trögt – en enda kvinnlig professor hade utnämnts före andra världskriget (s. 285). I detta avsnitt nämns också Alva Myrdal och Elise Ottesen-Jensen (s. 286).

För Sveriges del finns också längre fram – under rubriken ”Kvinnorna i välfärdssamhället” – uppgifter om kvinnors ”utträde på arbetsmarknaden”, daghemsutbyggnaden, införandet av särbeskattning år 1971 och jämställdhetslagen som kom år 1979 (s. 373–374). Likaså framhålls att männen papparoll förändrats och att också män är föräldralediga; särskilt vid älgjakten, påpekas det. Kvinnors sämre villkor på arbetsmarknaden och lägre löner framhålls också. I ett avsnitt om kärnfamiljen påpekas att ensamstående mödrar fått det besvärligt från 1990, när ”den svenska välfärdsstatens skyddsnät” började glesas ut (s. 376). Här nämns också homosexuellas möjligheter att ingå partnerskap och rätt till adoption.

Vad gäller modern svensk historia har *Alla tiders historia* därmed en något bättre framställning av och representation för kvinnor och jämställdhet än *Människan genom tiderna* och *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*. Jämställdhetsbegreppet verkar, åtminstone mot slutet av boken, innefatta också män. Men mycket fattas – man behöver bara nämna namn som Karin Söder, Margot Wallström, Mona

Sahlin, Maud Olofsson, Maria Wetterstrand och Wanja Lundby-Wedin – boken är ju tryckt 2008.

Allmän modern historia

I avsnitten om den allmänna historien nämns kvinnor däremot knappast alls från första världskriget och framåt. Visserligen omtalas den nationalsocialistiska organisationen för flickor, Bund Deutscher Mädel, i samband med nazismen (s. 265), liksom att ”tyskblodiga” kvinnor som födde fyra barn belönades. Golda Meir finns med på en bild (s. 343). Men i övrigt nämns inte kvinnor vare sig vid namn eller som grupp i texten, trots att det självklart finns många kvinnor och mycket kvinnohistoria att redovisa under slutet av 1900-talet fram till vår tid.

I vissa avsnitt omtalas kvinnor på ett låt oss säga mindre lyckat sätt; det manliga perspektivet slår igenom och dominerar. Kvinnor lyser också flagrant med sin frånvaro i till exempel avsnitten om klostren på medeltiden och i beskrivningarna av jordbruk, hantverk, handel, gruv- och industriproduktion. De hade väl försvarat en plats också under franska revolutionen. När enskilda kvinnor behandlas problematiseras inte kön. Liksom i *Människan genom tiderna* hänvisas kvinnor till särskilda avsnitt, och finns sällan med i den övriga texten. Den andel av böckernas sidor där de behandlas är försvinnande liten.

Sammanfattning: En föråldrad kvinnosyn

De tre läroböckerna ger intryck av att bygga på en gammaldags, föråldrad kanon, där kvinnor och jämställdhet i senare upplagor kastats in sent, som jästen efter degen. Kvinnor är inte integrerade i utan tillagda till texten, och framstår därför som udda, särskilda, utanför det normala. Dessutom leder förfaringsättet till direkta motsägelser – i något sammanhang framhålls kanske kvinnors arbete i produktionen, medan det i alla övriga delar av boken förtigs. Ett annat exempel är Napoleons Code Civil, vars negativa innebörd för kvinnor framhålls på en sida för att på nästa hyllas som en jämlik lagstiftning för alla människor. Till den negativa bilden av kvinnor bidrar också att de sällan framträder som subjekt, och att historien inte skrivs ur kvinnors perspektiv, inte heller när framställningarna faktiskt syftar till att behandla kvinnor.

Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia:

Sammanfattande synpunkter

Granskningen av kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia har omfattat fyra läroböcker och en lärarhandledning. Två läroböcker plus lärarhandledningen är författade för gymnasiet och två läroböcker för grundskolan. Böckerna uppvisar likartade mönster. Män, enskilda och i grupp, och manliga perspektiv dominerar. Utrymmet för kvinnors historia är minimalt och har oftast karaktären av inskott i den övriga texten. Också i avsnitt som behandlar kvinnor slår manliga perspektiv igenom.

Några siffror: I gymnasieboken *Människan genom tiderna* ägnas cirka 14 sidor av bokens 351 sidor åt kvinnor; detta innefattar såväl avsnitt med kvinnor i rubriken, som det utrymme kvinnor ägnas i den allmänna texten. Det skulle givetvis inte behöva betyda att återstoden skulle handla om enbart män. En noggrannare granskning visar dock att bokens övriga innehåll till övervägande del inte behandlar människor (kvinnor och män) utan att det just rör sig om män, tydliggjort genom pronomina, beteckningar, titlar och namn.

Gymnasieboken *Alla tiders historia* ägnar 13–14 sidor av 375 åt kvinnor. De övriga sidorna ägnas också här i övervägande grad åt manliga aktörer och mäns förhållanden, namngivna eller som kategori. Det har verkat överflödigt att göra motsvarande beräkning för grundskoleböckerna *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* och *Sofi Historia*, eftersom kvinnors representation tycks vara densamma eller rentav sämre än i de båda andra böckerna.

Få namngivna kvinnor

Förhållandet återspeglas tydligt i antalet kvinnor och män, som nämns vid namn i böckerna. I gymnasieboken *Människan genom tiderna* finns i registret namngivna 14 kvinnor och 235 män. Kvinnorna är lika få i bokens marginalnotiser, översiktliga tidslinjer och bildtexter. Anmärkningsvärt är att antalet och andelen namngivna kvinnor sjunker ju längre fram man kommer i tiden – endast fyra kvinnor nämns i huvudtexten på 1900-talet. Ingen svensk kvinna nämns vid namn i register och huvudtext efter år 1720, ingen i marginalnotiserna, två finns med på en gruppbild över Karl XIV Johans familj och ytterligare en i lärarhandledningen (Sophie Sager). Kvinnoakspionjären Sager är den enda svenska kvinna bokens lärarhandledning nämner efter år 1720.

För svensk del har gymnasieboken *Alla tiders historia* en något bättre men fortfarande blygsam representation. Boken nämner i texten för svensk historia på 1900-talet två kvinnor. Å andra sidan nämns i texten ingen kvinna i avsnittet om den allmänna historien under samma tid.

Grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* nämner sex kvinnor för svenskt 1900-tal. Den första riksdagskvinnan Kerstin Hesselgren, tre medlemmar av kungafamiljen – kronprinsessan Victoria, prinsessan Madeleine och drottning Silvia – och två kvinnliga ministrar, Anna-Greta Leijon och Anna Lindh. De båda sistnämnda nämns dock enbart i egenskap av offer för ett tilltänkt attentat, respektive offer för mord.

Av 41 namngivna konstnärer och författare i gymnasieboken *Människan genom tiderna* är ingen kvinna. Ingen kvinnlig konstnär eller författare nämns heller i grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*. Gymnasieboken *Alla tiders historia* nämner tre kvinnliga konstnärer och två kvinnliga författare.

Grundskoleboken *Sofi Historia* visar samma mönster som de övriga böckerna. Registret innehåller cirka 150 män och sex kvinnor. Drottning Kristina är den enda svenska kvinna som nämns, och med henne är det också slut med intresset för kvinnor i den svenska historien.

Andelen anonyma kvinnor i böckerna är lika liten som för de namngivna. Ofta nämns kvinnor dessutom som pendanger till män: bondens, hantverkarens eller arbetarens hustru, liksom i sammanställningen ”munkar och nunnor”, där nunnorna sedan inte nämns mer i texten. Av specialavsnitt om kvinnor framgår på ett par

ställen deras aktiva deltagande i produktion av flera slag, liksom också i ett par fall de områden där de var ensamproducenter, bland annat mjölk- och mejerihanteringen. Men när verksamma i jordbruk, hantverk, fabriksproduktion och andra arbeten nämns i den övriga texten framställs de som enbart manliga på något undantag när. Detta ger inte bara en missvisande bild av kvinnors historia utan också av hela den ekonomiska historien. Därtill kommer att kvinnornas omfattande produktion i hushållet under äldre tid överhuvudtaget inte behandlas utan blir synlig i böckerna först när den flyttas ut och industrialiseras. Det skeva synsättet gör att också barnens historia försvinner på ett par undantag när.

I grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken* lämnas dock barns historia ett något större utrymme, och skillnader mellan flickor och pojkar kommenteras. Barnen försvinner dock under senare hälften av svenskt 1900-tal; anmärkningsvärt eftersom de då får starkt ökade rättigheter och ökat samhällsutrymme genom reformer som föräldraförsäkring, förbudet mot aga, utbyggnaden av daghem, införande av pappamånad mm.

Kvinnors insatser förbigås

Kvinnornas starka ställning i klostren under medeltiden kommer bort i gymnasieboken *Alla tiders historia* och grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*, och nämns enbart i korthet i gymnasieboken *Människan genom tiderna*. Det mäktiga Vadstena kloster får endast en rad i en marginalnotis i den sistnämnda, medan munkarnas verksamhet i Nydala och Alvastra kloster ägnas större uppmärksamhet. Ingen av böckerna nämner kvinnors ställning som studenter och professorer vid de italienska universiteten från 1100-talet och framåt. Vetenskapsmän, uppfinnare och geografiska upptäckare lämnas stort utrymme i samtliga böcker utom grundskoleboken *Sofi Historia*. Men endast en kvinna nämns: Hypatia i grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*. Den dubbla Nobelpristagaren Marie Curie nämns alltså ingenstans.

Upplysningsfilosoferna ägnas uppmärksamhet och respekt, men deras inställning till kvinnor förbigås med undantag av ett kort omnämnande av Jean-Jacques Rousseaus kvinnosyn. Mary Wollstonecraft saknas i samtliga böcker, liksom Fredrika Bremer. Kvinnorörelsen finns inte med under de politiska ideologierna, där för övrigt enbart en av böckerna i korthet nämner John Stuart Mills

påtalande av förtrycket av kvinnor. Kvinnorörelsen räknas inte heller in under folkrörelserna, men har en rubrik i gymnasieboken *Alla tiders historia*, som också nämner namn på svenska kvinnosaksföreningar och en kvinnosaks kvinna under 1800-talet. När den allmänna rösträttens genombrott nämns för de nordiska länderna eller bara för Sverige försvinner intresset för rösträttens införande helt; den långsamma och sena demokratiseringsprocessen i Europa tematiseras därmed inte, inte heller diskuteras kvinnors till en början mycket låga representation i riksdag och regeringar.

Kvinnors ökade rättigheter finns med som korta omnämningar för 1800-talet; mest i *Alla tiders historia*, som också ägnar ett något större intresse åt jämställdhetsfrågor med bland annat omnämmandet av pappamånadens införande. I övrigt betraktas jämställdhet som en fråga för kvinnor.

Genus problematiseras inte i någon av böckerna, vare sig ifråga om kvinnor eller män. Kvinnor och kvinnors förhållanden beskrivs övervägande med citat från män och ur mäns synpunkt. I tre av böckerna finns uttryck som måste betraktas som sexistiska.

I lärarhandledningen till gymnasieboken *Människan genom tiderna* ska pojkarnas intresse för historia väckas genom läsning av Ivanhoe, Robin Hood, John Silver, kapten Blod, Hjortfot och genom Hollywoodfilmer om kaparkrig på 1500-talet och indiankrig på 1900-talet. Hur flickors intresse ska väckas framgår inte. Få av övningsuppgifterna har ett innehåll som berör kvinnor; desto fler ägnas åt män.

Det nämns 104 män vid namn i arbetsuppgifterna till grundskoleboken *SO Direkt. Historia. Ämnesboken*. Men bara en kvinna: Drottning Margareta. Ett ytterligt fåtal uppgifter ägnas åt jämställdhet och kvinnors historia.

Massivt utrymme ägnar böckerna åt krigen med en koncentration på krigens förlopp, medan kvinnornas insatser och förhållanden under krigen i stort sett lämnas därhän. Några upplysningar om fredsrörelser förekommer inte. Lärarhandledningen till *Människan genom tiderna* har en omfattande kartavdelning som nästan helt ägnas åt gränsförändringar genom århundradena och den beledsagande texten handlar om krig. Kvinnors insatser och livsvillkor under krigen berörs ytterst litet. Grundskoleboken *Sofi Historia* ägnar 12 sidor åt första världskriget, medan den allmänna rösträttens genomförande förbigås.

Läroplan och kursplaner följs inte

De fyra läroböcker och den lärarhandledning som här tagits upp motsvarar ifråga om jämställdhet vare sig läroplanens föreskrifter, kursplanernas mål eller författarnas egna intentioner, givetvis förutsatt att de anser att kvinnor, deras insatser, förhållanden och rättigheter har samma värde som mäns. Medvetenheten om ett möjligt jämställdhetsperspektiv är låg; när ordet jämställdhet används gäller det på något undantag när enbart kvinnor. Framställningarna innehåller inga analyser av det samhälleliga förhållandet mellan kvinnor och män. Homosexualitet nämns i gymnasieboken *Människan genom tiderna* enbart i samband med framställningen om Aten. Möjligheten att åtminstone i det grekiska sammanhanget ta upp kvinnlig homosexualitet missar man genom att i textboken inte nämna vare sig Sapfo eller Lesbos.¹ Gymnasieboken *Alla tiders historia* har några meningar om homosexuellas ökade rättigheter i slutet av boken. Med fördel skulle denna historia ha kunnat behandlas åtminstone under 1900-talet, när både sjukdoms- och kriminalstämpel till slut hävdes.

En historieskrivning som skulle utgå från att kvinnor är likvärdiga med män, där kvinnor skulle studeras och framställas som tänkande, handlande, upplevande och skapande subjekt skulle få andra tyngdpunkter än dem som ges i de här behandlade läroböckerna. De historiska frågorna skulle gälla kvinnor i samma mån som män. Hur levde kvinnorna respektive männen? Vilka var kvinnors respektive mäns historiska villkor, också i förhållande till varandra och till barn? Hur påverkade de och påverkades av olika historiska skeenden och förändringar? Vilka verksamheter och verksamhetsområden var deras, gemensamma och var för sig?

En sådan historieskrivning skulle också med nödvändighet medföra att mannen tematiseras och att manligheten problematiseras på samma sätt som kvinnan. I de läroböcker som här granskats är mannen, hans liv och verksamhet – utan att det på något sätt medvetandegörs – norm, huvudperson och styrande för urvalet och behandlingen av de samhällsområden som tas upp. Det framstår som ett oundgängligt krav, att detta förhållande medvetandegörs och diskuteras. En sådan problematisering av mannens ställning och verksamheter skulle leda till analyser om varför just vissa

¹ I kartavsnittet i lärarhandledningen finns faktiskt följande fråga: ”Orden *lesbisk*, *pergament* och *lakonisk* har bildats efter tre namn som omnämns på kartan. Vilka då? Förklara bakgrunden!”, Lärarhandledningen, s. 171.

samhällsområden tenderar att tematiseras medan andra utelämnas, varför delar av produktionen beskrivs som manliga, fastän de inte är det, varför diskussioner om ideologi, politik, människovärde och demokratisering har en tendens att bara handla om mannen, varför mannens historiska frånvaro i väsentliga delar av produktion, hushåll och barn motsvaras av en frånvaro av dessa områden i läroböckerna, varför krigen bara tematiseras ur männens synpunkt, kort sagt vilka männen var och var de fanns i samhället under olika tider. En sådan analys och en sådan utgångspunkt skulle, som jag ser det, självklart leda till analyser av det samhälleliga förhållandet mellan kvinnor och män.

Men också med de perspektiv som författarna säger sig vilja lägga, borde den historia som faktiskt behandlas i de här granskade böckerna grundläggande omarbetas till en annan och korrekt framtoning. Ur svensk och nordisk synvinkel bör det vara enkelt att åstadkomma. Det är inte bara så, att kvinno- och genushistorisk forskning idag har nått en omfattning och tagit fram kunskap och resultat som räcker långt i ett sådant företag. Det finns också goda förlagor att gå till, inte minst när det gäller den svenska historien från 1720 och framåt, just det tidsavsnitt som visar anmärkningsvärda brister i de granskade böckerna. Ett exempel är en lärobok för universitetsbruk, *Det svenska samhället 1720–2006. Böndernas och arbetarnas tid*.² Här är kvinnors liv och arbete – och barns – integrerade i framställningen, oavsett vilka delar av samhället det gäller. Kvinnorörelse, kvinnornas politiska genombrott och jämställdhetsfrågornas roll behandlas utförligt. Barn och ungdomar, flickor såväl som pojkar, finns kontinuerligt med. Boken kom i sin första upplaga år 2004. Den tänkbara invändningen, att författarna har ett betydligt större utrymme till förfogande än de här granskade läroböckerna faller på den integration av barns, kvinnors och mäns livsvillkor och arbete som kännetecknar framställningen i *Det svenska samhället 1720–2006*. Denna integration visar sig inte vara särskilt utrymmeskrävande. Det finns också mot den bakgrunden inte någon ursäkt för att fortsätta att ge ut historiska läromedel som förgäves försöker skyla en gammaldags manlig kanon och ett föråldrat forskningsläge med en och annan påsmetad notis om kvinnor.

² Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström, *Det svenska samhället 1720–2006. Böndernas och arbetarnas tid*. Studentlitteratur 2009 (2004). Kvinnors svenska historia finns populärvetenskapligt framställd i till exempel Ohlander-Strömberg 2008.

Avslutande reflektion om effekter på eleverna

Hur påverkas skolelever, flickor och pojkar, av att få historien presenterad som en aldrig ifrågasatt eller diskuterad manlig angelägenhet med traditionella manliga perspektiv, en historia där det ibland knappast verkar ha funnits några kvinnor? En historia som dessutom i tre av de böcker som här behandlats har inslag som måste betecknas som sexistiska och förnedrande. Vi har idag en återkommande diskussion om självdestruktiva drag och handlingar hos framför allt flickor. Historieundervisningen, om den följer de läromedel som här granskats, kan knappast bidra till att ge flickor positiva självbilder eller kvinnliga förebilder i historien. Det är snarare tvärtom. Och pojkar möter ett snävt mansideal, som riskerar att låsa dem i en begränsande och till sin innebörd negativ bild av sig själva och omvärlden.

Statens offentliga utredningar 2010

Kronologisk förteckning

1. Lätt att göra rätt
– om förmedling av brottsskadestånd. Ju.
2. Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. Ju.
3. Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktiebolag. M.
4. Allmänna handlingar i elektronisk form – offentlighet och integritet. Ju.
5. Skolgång för alla barn. U.
6. Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010
– utmaningar för slutförvarsprogrammet. M.
7. Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målinriktat arbete på tre samhällsområden. IJ.
8. En myndighet för havs- och vattenmiljö. M.
9. Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. Jo.
10. Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. U.

Statens offentliga utredningar 2010

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Lätt att göra rätt

– om förmedling av brottsskadestånd. [1]

Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. [2]

Allmänna handlingar i elektronisk form

– offentlighet och integritet. [4]

Utbildningsdepartementet

Skolgång för alla barn. [5]

Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. [10]

Jordbruksdepartementet

Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. [9]

Miljödepartementet

Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktieföretag. [3]

Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010 – utmaningar för slutförvarsprogrammet. [6]

En myndighet för havs- och vattenmiljö. [8]

Integrations- och jämställdhetsdepartementet

Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målriktat arbete på tre samhällsområden. [7]